

Tagung/Sesiune științifică

Der Aufstieg zur Provinz

*Die Länder der österreichischen Monarchie in
ihrem Angleichungsprozess an das Zentrum*

Ascensiunea la statutul de provincie

*Țările monarhiei habsburgice în procesul lor de
adaptare/echilibrare la centru*

Cluj-Napoca/Klausenburg

17.-19. Okt. 2013

Joi/DONNERSTAG, 17.10.2013

- 12,00-16,00 Sosirea și cazarea oaspeților în/Ankunft und Unterkunft im
Parcul Sportiv Iuliu Hațieganu
- 16,00-16,30 Deschiderea oficială/Eröffnung
(Aula Magna a UBB, Str. Mihail Kogălniceanu 1)
acad. prof. univ. dr. IOAN-AUREL POP, rector al Universității „Babeș-Bolyai”
prof. dr. HARALD HEPPNER, Institut für Geschichte der Karl-Franzens-Universität
Graz

Lucrări în plen/Vorträge in der Aula Magna

- 16,30-17,00 HARALD HEPPNER, „*Ascensiunea la statutul de provincie*“. *Aspecte ale unei teme complexe/„Der Aufstieg zur Provinz“*. *Streiflichter zu einem komplexen Thema*
- 17,00-17,30 NICOLAE BOCȘAN, *Înființarea graniței militare bănățene și statutul social al grănicerilor/Die Gründung der Banater Militärgrenze und der soziale Status der Grenzposten*
- 17,35-17,45 Pauză de cafea
- 17,45-18,15 XENIA HAVADI-NAGY, *Viena și granița militară. Aspecte ale relației centru-periferie/Wien und die Militärgrenze. Facetten der Zentrum-Peripherie-Beziehung*
- 18,15-18,45 SEBASTIAN HULUBAN, *Închiderea și redeschiderea frontierelor imperiale: frontierele militare habsburgice și țariste în Europa de Sud-Est până în 1848/Das Schließen und Auf-Schließen imperialer Grenzen: Habsburgische und zaristische Militärgrenzpolitik in Süd-Osteuropa bis 1848*
- 18,45-19,15 CHRISTOPH GNANT, *Statutul țărilor Monarhiei austriece din perspectiva dreptului de stat (1804-1918)/ Die staatsrechtliche Stellung der Länder (1804-1918)*
- 19,15-19,55 Discuții/Diskussion
- 20,00-22,00 Cocktail/Empfang : Restaurant Piramida (Casa Universitarilor)

Vineri/FREITAG, 18.10.2013

*Sala de conferințe de la Hotelul Universitas/Konferenzraum der Hotelul Universitas
(Parcul Sportiv Iuliu Hațieganu)*

Panelul I

- 09,00-09,30 RENATE ZEDINGER, *Cele mai vestice avanposturi ale Habsburgilor. Țările de Jos austriece și relațiile acestora cu Guvernul de la Viena (1714-1794)/ Habsburgs westlichster Außenposten. Die Österreichischen Niederlande in ihren Beziehungen zur Wiener Regierung (1714-1794)*
- 09,30-10,00 ANDREAS OBERHOFER, *Rezistența Tirolului împotriva statului centralizat în timpul Războaielor napoleoniene: între realitatea istorică și idealizarea postumă/Der Widerstand Tirols gegen den Zentralstaat in der Zeit der Napoleonischen Kriege: Zwischen historischer Wirklichkeit und posthumer Idealisierung*

- 10,00-10,30 COSTIN FENEȘAN, *O istorie necunoscută a regimentului românesc nr. 1 din Transilvania/ Eine unbekannte Geschichte des 1. wallachisch-siebenbürgischen Grenzinfanterie-regiments*
- 10,30-10,45 Discuții/Diskussion
- 10,45-11,00 Pauză de cafea

Panelul II

- 11,00-11,30 DIETER A. BINDER, *Provincie versus Metropolă. O „educație înspre națiune” din provincie/Provinz versus Metropole. Eine „Erziehung zur Nation“ aus der Provinz*
- 11,30-12,00 ELLINOR FORSTER, *Cădere adâncă sau racordare la epoca reformelor? Percepția transformării graduale a Salzburgului într-o provincie austriacă la începutul secolului al XIX-lea/Tiefer Fall oder Anschluss an das Reformzeitalter? Die Wahrnehmung von Salzburgs stufenweisem Umbau zur österreichischen Provinz im frühen 19. Jahrhundert*
- 12,00-12,30 LÓRÁND MÁDLY, *De la Marele Principat la parte a Coroanei Maghiare: poziționarea și opțiunile politice ale Transilvaniei ca provincie răsăriteană a Monarhiei Habsburgice/Vom Großfürstentum zum Teil der ungarischen Krone: Positionierung und politische Optionen Siebenbürgens als östliches Kronland der Habsburgermonarchie*
- 12,30-12,40 Discuții/Diskussion
- 13,00-14,50 Masa de prânz/Mittagessen

Panelul III

- 15,00-15,30 MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, *Problema înființării graniței militare în Bucovina (1774-1786)/Die Frage der Gründung der Militärgrenze in der Bukowina (1774-1786)*
- 15,30-16,00 MARIONELA WOLF, *Proiectul de colonizare al lui Stephan Ludwig Roth. Autodocumente ale migraților din Regatul Württemberg în Transilvania pe la mijlocul secolului al XIX-lea/Stephan Ludwig Roths siebenbürgisches Ansiedlungsprojekt. Selbstzeugnisse württembergischer Migranten in Siebenbürgen um die Mitte des 19. Jahrhunderts*
- 16,00-16,15 Discuții/Diskussion
- 16,15-16,30 Pauză de cafea

Panelul IV

- 16,30-17,00 RUDOLF GRÄF, IOAN LUMPERDEAN, *O provincie și două forme de organizare: Banatul montan și granița militară bănățeană/Eine Provinz und zwei Organisationsformen: Das Banater Montangebiet und die Banater Militärgrenze*
- 17,00-17,30 MARIN BALOG, *Politicile economice ale Vienei în Transilvania, 1850-1867. Studiu de caz: statul ca antreprenor și resursele umane/Die Wirtschaftspolitiken Wiens in Siebenbürgen, 1850-1867. Fallstudie: der Staat als Unternehmer und die Arbeitskräfte*
- 13,00-18,00 ION CĂRJA, *Granița militară bănățeană în relatările de călătorie ale mareșalului Marmont/Die Banater Militärgrenze in den Reiseberichten des Marschalls Marmont*

18,00-18,30   Discuții/Diskussion

19,00-21,00   Cina/Abendessen

SÂMBĂTĂ/SAMSTAG, 19.10.2013

*Sala de conferințe de la Hotelul Universitas/ Konferenzraum der Hotel Universitas
(Parcul Sportiv Iuliu Hațieganu)*

Panelul V

- 09,00-09,30   IOAN BOLOVAN, ADRIAN ONOFREIU, *Două viziuni istorice și istoriografice, o singură realitate: granița militară năsăudeană/ Zwei historische und historiographische Betrachtungen, eine einzige Wirklichkeit: Die Nassod/Näsäud-er Militärgrenze*
- 09,30-10,00   ULFRIED BURZ, *De la centralism la regionalism: Legea imperială privind școlile elementare (1869). Exemplul Carintiei (Kärnten)/Vom Zentralismus zum Regionalismus: Das Reichsvolksschulgesetz (1869) am Beispiel Kärnten*
- 10,00-10,30   NIKOLAUS REISINGER, *Partea și întregul – între centru și periferie: construcția căilor ferate „austriece“ de la începuturi până la Primul Război Mondial/Der Teil und das Ganze – Zwischen Zentrum und Peripherie: Der „österreichische“ Eisenbahnbau von den Anfängen bis zum Ersten Weltkrieg*
- 10,30-10,40   Discuții/Diskussion
- 10,40-11,00   Pauză de cafea

Panelul VI

- 11,00-11,30   JOSEF WOLF, *Reprezentări, imagini și experiențe spațiale. Cartografierea Graniței Militare Bănățene/Raumvorstellungen, Raumbilder, Raumerleben. Die Kartierung der Banater Militärgrenze*
- 11,30-12,00   ELMAR SCHÜBL, *Ascensiunea provinciei pe baza exemplului dezvoltării școlilor superioare și a universităților în secolul al XIX-lea/Der Aufstieg der Provinz am Beispiel der Entwicklung der Hochschulen und Universitäten im 19. Jahrhundert*
- 12,00-12,30   MARGRET FRIEDRICH, *Concentrarea puterii departe de centru – Probleme în implementarea de noi idei și rapoarte de putere pe baza exemplului Tirolului/Herrschaftsverdichtung fernab vom Zentrum – Probleme der Implementierung neuer Vorstellungen und Machtrelationen am Beispiel Tirols*
- 12,30-13,00   Discuții/Diskussion/Sfârșitul conferinței/Abschluss der Tagung
- 13,30-14,30   Masa de prânz/Mittagessen

REZUMATE/ZUSAMMENFASSUNG

HARALD HEPPNER

„Ascensiunea la statutul de provincie“ Aspecte ale unei teme complexe.

Formula „ascensiunea la statutul de provincie” exprimă faptul că a fost necesar un proces cuprinzând procese-cadru precise înainte ca țările monarhiei habsburgice să atingă statutul de provincie a Imperiului, adică înainte de a se poziționa o anumită platformă de dezvoltare. Prin urmare, devine necesară elaborarea unei ipoteze referitoare la această temă. Prima parte a ipotezei constă în întrebarea referitoare la încadrarea în timp a fenomenului și sună în felul următor: **Provincia ca și categorie apare abia atunci când s-a ajuns la un „dialog” al curentelor de idei pentru a schimba „lumea” sau a o păstra așa cum este.** Cea de a doua ipoteză țintește încadrarea în spațiu și este formulată în felul următor: **Provincia este o variabilă spațială, deoarece, în ciuda faptului că poate fi suprapusă regiunii (în sensul de provincia), localizarea ei depinde totuși de contextul respectiv;** în orice caz, un orizont mai mare este pus față în față cu unul mai mic. Cea de a treia parte a ipotezei se referă la dimensiunea mentală și este formulată în felul următor: **Provincia reprezintă o categorie valorică ce servește în mod conștient sau inconștient locuitorilor ei pentru a păstra sau reconstrui privirea de ansamblu și încrederea într-o lume percepută cel puțin în mod subiectiv ca fiind într-un rapid proces de schimbare, motiv pentru care provincia este expusă în mod automat unui discurs polarizator.**

„Der Aufstieg zur Provinz” Streiflichter zu einem komplexen Thema

Die Formel „der Aufstieg zur Provinz“ bringt zum Ausdruck, dass es erst eines Prozesses mit bestimmten Rahmenbedingungen bedurfte, ehe die einzelnen Provinzen der Habsburgermonarchie zur Provinz aufstiegen konnten, d.h. sich auf eine neue Entwicklungsplattform begeben haben. Daher erscheint es zweckmäßig, eine Hypothese zu diesem Thema aufzustellen. Der erste Teil der Hypothese besteht in der Frage nach der Zeitlichkeit des Phänomens und lautet: **Provinz als Kategorie tritt erst dann in Erscheinung, wenn es zu einem wie immer gearteten „Dialog” von Strömungen gekommen ist, um die „Welt” entweder zu verändern oder zu bewahren.** Der zweite Teil der Hypothese zielt auf die Lokalisierung ab und lautet: **Provinz ist eine räumliche Variable, denn sie kann sich zwar mit einer Region (im Sinne von provincia) decken, doch hängt ihre Lokalisierung vom jeweiligen Kontext ab;** in jedem Fall sind ein größerer und ein kleinerer Horizont einander gegenüber gestellt. Der dritte Teil der Hypothese betrifft die mentale Dimension und lautet: **Provinz stellt eine Wert-Kategorie dar, die den jeweiligen Zeitgenossen bewusst oder unbewusst dazu dient, Überschaubarkeit und Zuversicht in einer sich, zumindest subjektiv empfunden, rasch verändernden Welt zu bewahren oder wiederherzustellen, wodurch Provinz automatisch einem polarisierenden Diskurs ausgesetzt ist.**

Înființarea graniței militare bănățene și statutul social al grănicerilor

Organizarea graniței militare bănățene se încadrează unui plan mai amplu al Imperiului de asigurare a frontierelor cu Poarta Otomană de la Marea Adriatică până în Bucovina, într-un moment de recul al expansiunii Imperiului Habsburgic spre răsărit. Organizarea a început în 1764 prin constituirea unui regiment sârbesc și a unuia german, continuând între 1769-1773 prin organizarea unui batalion românesc. În 1774 batalionul românesc s-a unit cu Regimentul ilir, formând Regimentul româno-ilir, care în 1791 încorporează 119 sate militarizate.

Populația din granița militară a crescut continuu, de la 150.591 locuitori în 1805 la 241.110 locuitori în 1835, cu o medie anuală de 2,4 %, datorită colonizărilor cu populație românească, sârbă sau germană, a imigrărilor. Structura etnică a populației în graniță a fost în 1835: români – 46%, sârbi – 40,1%, germani – 9%, unguri – 1,5%, alte etnii – 3,2%. Din punct de vedere confesional, majoritatea erau ortodocși, urmați de catolici, evanghelici, reformați și mozaici.

Structura socială și ocupațională a populației grănicerești relevă preponderența ocupației agrare, celelalte categorii având o pondere mult mai mică: cler, funcționari, burghezi, slujitori.

Organizarea juridică a fost reglementată din 1778, prin extinderea normelor cuprinse în „Drepturile militare pentru generalatul Carlstadului și Varadinului”, iar organizarea administrativă a fost unificată prin introducerea din 1787 a sistemului cantonal (*Sistemalverordnung*). Acest sistem a funcționat până în 1800, când a fost abrogată administrația cantonală autonomă și a fost înlocuită cu un corp ofițeresc de administrație. Constituția confiniară din 1807 a realizat reforma graniței.

Din punct de vedere social, grănicerii au avut un statut superior populației din provincia civilă, în primul rând prin calitatea de oameni liberi. Obligațiile lor constau în asigurarea gărzilor de cordon, oprirea contrabandei, combaterea răufăcătorilor și asigurarea securității provinciei, asigurarea serviciului de garnizoană în Timișoara și a serviciului militar în timp de război, plata capitației și a dării după venit.

În schimbul obligațiilor, grănicerii beneficiau de dreptul de folosință a feudei, menținerea nivelului capitației și a dării după venit la un quantum invariabil, scutirea de zeciuială și taxa pentru industrie, de folosirea liberă a morilor, abatoarelor, cramelor și a dreptului de negustorie, scutirea de dări în timp de război etc.

Sistemul cantonal fixa efectivele unui regiment la 2.789 oameni și 21 la comandament pentru timp de pace. Din cauza circumscripției foarte mari, Regimentul româno-ilir avea în mod excepțional, în perioada de pace, un efectiv de război (3.378 oameni). Ceilalți bărbați disponibili lucrau pământul, pășunea, executau cărașii, munci la șosele și la poduri. Numai în timp de război populația nearmată era utilizată la serviciul de cordon și garnizoană. Această populație nearmată executa munci productive în agricultură, comerț și meserii, revenindu-i sarcina întreținerii trupei, respectiv a grănicerilor din familie. Celula de bază în graniță era comunionul, casa sau familia grănicerească, în care se asociau mai multe persoane înscrise în aceeași familie mare, deținătoare în comun a posesiunilor imobiliare în schimbul cărora îndeplineau sarcinile militare. Viețuirea în comun, în indiviziune asigu-

ra sistemului confiniar capacitatea de a subzista cu propriile lui resurse, oferind o forță armată apreciabilă, oricând gata de luptă, cu un minimum de cheltuieli.

Suprafața lotului grăniceresc era stabilită în funcție de numărul personalului armat pe care îl oferea casa (familia) și al membrilor unei familii. Pe teritoriul Regimentului româno-ilor ea era de 24 iugăre, iar în cazul celui german de 34 iugăre.

Constituția confiniară din 1807 a îmbunătățit sensibil condiția materială a grănicerilor, a creat o serie de avantaje mai ales pentru cei armați. Obligațiile prevăzute pentru grăniceri prin constituția din 1807 erau de trei categorii: militare, în muncă și în bani.

Populația din graniță a beneficiat de un nivel de instrucție și educație superior celui din provincia civilă. În 1810 toate localitățile de pe teritoriul Regimentului româno-ilor aveau școală. Frecvența școlară s-a îmbunătățit în prima jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales după 1829, când în confiniu s-a introdus învățământul obligatoriu.

Contactul permanent cu alte medii de cultură și civilizație în perioada războaielor cu Franța revoluționară și napoleoniană a lărgit considerabil orizontul geografic, cultural și politic al acestei categorii.

Die Gründung der Banater Militärgrenze und der soziale Status der Grenzposten

Die Organisation der Banater Militärgrenze bewegte sich im Rahmen eines weitgefassten Plans des Reiches, die Grenzen zur osmanischen Pforte von der Adria bis in die Bukowina zu sichern, in einem Moment, als sich die Ausdehnung des Habsburgerreiches gegen Osten hin zurückzog. Diese Organisierung begann 1764 durch die Konstituierung eines serbischen und eines deutschen Regiment, wobei zusätzlich zwischen 1769 bis 1773 ein rumänisches Batalion gegründet wurde. 1774 wurde dieses rumänische Batalion mit dem ilyrischen Regiment vereint und formierte sich zum rumänisch-ilyrischen Regiment, welches 1791 119 Militärdörfer inkorporierte.

Die Bevölkerung der Militärgrenze wuchs kontinuierlich von 150.591 Einwohnern 1805 bis auf 241.110 im Jahre 1835, mit einem Jahresdurchschnitt von 2,4%, was auf die Kolonialisierung mit der rumänischen Bevölkerung, serbischen oder deutschen, den Imigranten, zurückzuführen ist. Die ethnische Struktur ließ sich 1835 folgendermaßen aufteilen: Rumänen 46%, Serben 40,1%, Deutsch 9%, Ungarn 1,5%, Andere 3,2%. Was die Konfession betrifft, war die Mehrheit orthodox, gefolgt von Katholiken, Evangelen, Reformierten und Juden.

Die soziale Struktur, sowie die Beschäftigungsstruktur der Grenzbevölkerung zeigte einen deutlichen Mehranteil an Beschäftigungen im Agrarbereich, wobei die nachfolgenden Bereiche weniger häufig vertreten waren: Klerus, Beamte, Bürger, Arbeiter.

Die juristische Organisation wurde 1778 festgelegt, durch das Ausweiten der Normen in „Drepturile militare pentru generalatul Carlstadului și Varadinului“, die Administration wurde durch die Einführung der Sistemalverordnung 1787 uniformiert. Dieses System funktionierte bis 1800, als die autonome Sistemalverordnung abgeschaffen und durch ein Offizierkorps ersetzt wurde. Die Grenzverfassung von 1807 setzte die Grenzreform schlussendlich in die Realität um.

Vom sozialen Standpunkt aus gesehen, hatten die Grenzposten gegenüber dem Rest der Zivilbevölkerung der Provinzen einen gehobereren Status, vor allem durch ihren Status als

Freie Bürger. Ihre Verpflichtungen koncentrierten sich auf das Sichern des Grenzgürtels, das Unterbinden von Schmuggel, dem Kampf gegen Verbrecher und die Sicherung der Provinz, das Sichern des Garnisonsdienstes in Temeswar und des Militärdienstes zu Kriegszeiten, das Zahlen von Abgaben und Steuern.

Im Gegenzug für diese Verpflichtungen genossen die Grenzler folgende Rechte: die Abgaben und Steuern blieben unverändert, Freistellung vom Zehent und Steuern für die Industrie, freie Nutzung der Mühlen, Schlachthöfe, Weingüter, Steuerfreistellung in Kriegszeiten usw.

Während in Friedenszeiten ein Regiment aus 2.789 Mann und 21 Mann in der Kommandatur vorsah, waren für Kriegszeiten 3.378 Mann vorgesehen.

Die Grenzverfassung von 1807 verbesserte die materielle Situation der Grenzposten bedeutend, und schuf vor allem für die Bewaffneten eine ganze Reihe von Vorteilen. Die vorgesehenen Pflichten koncentrierten sich, zusammenfassend auf drei Bereiche: Militär, Arbeit und Geld.

Die Bevölkerung der Grenzbezirke profitierte auch im Bildungsbereich stärker als andere zivile Provinzen, vor allem, als 1829 die Schulpflicht eingeführt wurde.

Der ständige Kontakt mit anderen Bereichen von Kultur und Zivilisation in der Zeitspanne des Kriegs mit dem revolutionären und napoleonischen Frankreich hat den geografische, kulturellen und politischen Horizont stark erweitert.

XENIA HAVADI-NAGY

Viena și granița militară. Aspecte ale relației centru-periferie

Centrul și periferia sunt inevitabil legate și sunt în interacțiune constantă. Ele formează noțiuni complementare, concepte-pereche care, lipsite de unul dintre termeni, ar pierde din conținut. Dimensiunea spațială evidentă a perechii de termeni, este completată de o dimensiune socială versatilă independentă de spațiu. Dimensiunea spațială se referă concret la distanța în spațiu, la îndepărtare. Dimensiunea socială cuprinde însă mai multe aspecte: în afară de perspectiva evolutivă, ar mai fi și punctul de vedere politic, componenta economică și deopotrivă latura socio-spațială și socio-culturală.¹

Lucrarea intenționează să ilustreze interacțiunile complexe dintre guvernul central în Viena și granița militară în periferia de sud și de sud-est a Imperiului, grupate în cele cinci aspecte menționate mai sus. Analiza se referă în principal la perioada de înființare și dezvoltare a diferitelor secțiuni ale graniței militare luate în considerare, și anume cea slavonă, cea bănățeană și cea transilvană.

Granițele sunt strâns legate de periferie: adică regiunile periferice „clasice” sunt în general regiunile de graniță, fiind prin urmare și la cea mai mare distanță de la centru. Perspectiva evolutivă a perechii conceptuale centru-periferie se referă îndeosebi la evoluțiile discrepante în cele două zone, iar progresul decalat sau accelerat în diferite domenii (economie, comu-

1. Martin Heintel: Zentrum, „Peripherie, Grenze. Alte und neue Herausforderungen in der europäischen Raumplanungspolitik”, *SWS Rundschau* nr. 3/1999, pp. 257-265. <http://www.demokratiezentrum.org/fileadmin/media/pdf/heintel.pdf>, accesată la 08.09.2013)

nicare, furnizare) pot fi interpretate ca fiind o expresie a acestei relații. Abordarea politică ia în considerare structurile de decizie politică, relațiile de dependență și ordinea ierarhică ce se creează între centru și granița militară îndeosebi sub influența militarizării. Componenta economică se manifestă mai ales în schimbul inegal de bunuri și servicii, cel mai important „bun” a graniței militare fiind grănicerii. Domeniul socio-spațial, respectiv socio-cultural se concentrează asupra organizării și posibilităților de articulare a intereselor comunităților în periferie. Aceste fațete ale relației centru-periferie se suprapun parțial, dar se și completează, creând o imagine complexă a acestei relații și interacțiuni.

Wien und die Militärgrenze. Facetten der Zentrum-Peripherie-Beziehung

Zentrum und Peripherie sind unweigerlich verbunden und befinden sich in ständiger Wechselwirkung. Sie bilden Gegenbegriffe im Sinne von Koselleck, nämlich Begriffe die sich gegenseitig Inhalt verleihen und die ohneinander ihren reichen Sinnesgehalt einbüßen würden. Der Begriffspaar enthält seinen Sinn zunächst in der offensichtlichen Raumdimension, dann aber in einer raumunabhängigen vielseitigen Sozialdimension. Die Raumdimension ist als distanzielle Komponente zu verstehen im Sinne von Entfernung. Die soziale Dimension jedoch bezieht sich auf mehrere Facetten: neben der prozessualen Perspektive wäre hier der politische Blickwinkel, die wirtschaftliche Komponente sowie der sozial-räumliche bzw. sozial-kulturelle Bereich zu erwähnen.¹

Der Tagungsbeitrag versucht ansatzweise die vielschichtigen Wechselwirkungen zwischen der zentralen Verwaltung in Wien und die Militärgrenze an der südlichen und südöstlichen Peripherie des Kaiserreiches, in die oben erwähnten fünf Bereichen gegliedert, zu veranschaulichen. Zeitlich bezieht sich die Darstellung hauptsächlich auf die Einrichtungs- und Ausbauperioden der verschiedenen in Betracht bezogenen Grenzabschnitte, nämlich der Slawonische, der Banater und der Siebenbürger Grenzbereich.

Die Grenzen stehen in sehr engem Zusammenhang zu Peripherie: und zwar sind „klassische” periphere Regionen häufig auch Grenzregionen und dadurch auch meistens am weitesten entfernt vom Zentrum. Die prozessuale Perspektive der Zentrum-Peripherie Begriffspaars bezieht sich auf die disparitäre Entwicklungen in den zwei Gebieten, wobei verzögerte oder beschleunigte Fortschritte in unterschiedlichen Bereichen (Wirtschaft, Kommunikation, Versorgung) als Ausdruck dieser Beziehung interpretierbar wären. Der politische Ansatz betrachtet die Entscheidungsstrukturen, die Abhängigkeitsbeziehungen und das hierarchische Ordnungsmuster das sich zwischen Zentrum und Militärgrenze ausbildet insbesondere unter dem Einfluß der Militarisierung. Die ökonomische Komponente manifestiert sich am ehesten durch den ungleichen Austausch von Gütern und Dienstleistungen, wobei das bedeutendste „Gut” der Militärgrenze ihre Grenzersoldaten sind. Der sozial-räumliche respektive sozial-kulturelle Bereich konzentriert sich insbesondere auf die Möglichkeit der Peripherie sich zu organisieren und ihre Interessen zu artikulieren.

1. Martin Heintel: Zentrum, Peripherie, Grenze. Alte und neue Herausforderungen in der europäischen Raumplanungspolitik, SWS Rundschau 3/1999, S. 257-265. <http://www.demokratiezentrum.org/fileadmin/media/pdf/heintel.pdf>, abgerufen am 08.09.2013)

*Închiderea și redeschiderea frontierelor imperiale:
frontierele militare habsburgice și țariste în Europa de Sud-Est până în 1848*

În lucrarea dedicată „închiderii” frontierelor imperiale în zona central și est europeană de-a lungul perioadei 1500-1800, William H. McNeill argumenta că începând cu secolul al XIX-lea frontierele de stepă ale Europei ajunseseră a fi relativ bine reglementate prin politicile celor trei imperii limitrofe ale Habsburgilor, Romanovilor și otomanilor. Lucrarea de față, având la bază teza de doctorat susținută la Universitatea din București în 2012, duce mai departe, la nivel logic și cronologic argumentele din lucrarea lui McNeill, prin evaluarea impactului frontierelor militare imperiale ale Habsburgilor și Romanovilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În primul rând, din punct de vedere spațial, cercetarea se referă la teritoriul locuit de români în provincia habsburgică Transilvania, pe de o parte, și, pe de altă parte, în principatele Valahia și Moldova aflate sub suzeranitate otomană / protectorat țarist, formule originale de organizare și administrare imperială. În al doilea rând, din punct de vedere funcțional, lucrarea oferă o perspectivă comparativă asupra politicilor imperiale de frontieră ale Habsburgilor și Romanovilor în teritoriul mai sus menționat până la momentul revoluțiilor liberal-naționale din 1848.

Comparația dintre politicile imperiale de frontieră ale Habsburgilor și cele țariste în teritoriile locuite de români (*Militär-Graenze* în Transilvania și *Land Militia* în Valahia și Moldova) se va dezvolta în jurul conceptului loialităților și a legitimității granițelor imperiale așa cum au fost ele dezvoltate și construite la nivelul elitelor locale și ale populației. Astfel, concentrându-se asupra reacțiilor și răspunsurilor loiale sau neloiale ale românilor din Transilvania habsburgică, pe de o parte, și din Valahia și Moldova, pe de altă parte, lucrarea intenționează să contribuie la dezbaterea de actualitate legată de studiul imperiilor continentale limitrofe din Europa de Sud-Est și de Est. De asemenea, urmărește să ofere un răspuns la dilema istorică: frontierele și granițele sunt destinate „menținerii oamenilor în interiorul lor”, sau „menținerii celorlalți în afara lor”? Lucrarea face parte dintr-un proiect de cercetare mai amplu asupra studiului istoric al imperiilor, frontierelor și loialităților în Europa de Sud-Est și de Est.

*Das Schließen und Auf-Schließen imperialer Grenzen:
Habsburgische und zaristische Militärgrenzpolitik in Süd-Osteuropa bis 1848*

In seiner eher einzigartigen Arbeiten, die sich dem Schließen der imperialen Grenz zwischen 1500 und 1800 vershreibt, argumentiert William H. McNeill, dass zu Beginn des 19. Jahrhunderts, die sogenannte *Europäische Steppen-Grenze* von drei Imperien gelenkt wurde, den Osmanen, den Habsburgern und den Romanows. Die vorliegende Arbeit versucht, McNeills Argument weiterzuführen, indem die imperiale Grenzpolitik in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts diskutiert wird.

Zunächst aus räumlicher Perspektive, bezieht sich die Forschungsarbeit auf das von den Rumänen bewohnte Gebiet in der Habsburgischen Provinz Siebenbürgen zum einen und

den von den Osmanen, dem Zaren protektierten Prinzipaten Wallachei und Moldau. Zweitens, aus funktionalem Gesichtspunkt heraus, wird eine vergleichende Perspektive auf die oben genannten Gebiete und die imperiale Grenzpolitik der Habsburger und Romanows in der sog. Liberal-nationalen Revolution von 1848 geworfen.

Der Vergleich zwischen den beiden Grenzpolitiken in den von Rumänen bewohnten Grenzgebieten (Militärgrenze in Siebenbürgen und Militärland in der Wallachei und der Moldau) wird aufgrund des Loyalitätskonzeptes und der anerkannten Legitimation als imperiale Grenze durch lokale Eliten und die Bevölkerung nachverfolgt. Aufgrund dieser loyalen oder eben nicht-loyalen Reaktion der Rumänen im Habsburgischen Siebenbürgen, zum einen, und in der Wallachei und Moldau zum anderen, versucht die vorliegende Arbeit einen Beitrag zur momentanen Debatte zu leisten, die sich auf kontinentale und benachbarte Imperien in Süd-Ost und Ost-Europa konzentriert. Es wird ebenfalls versucht, eine Antwort auf ein historisches Dilemma zu finden: sind Grenzen dazu geschaffen, Menschen innerhalb dieser Grenzen zu halten oder außerhalb dieser Grenzen? Die Arbeit ist Teil eines größeren Forschungsprojektes zu Geschichtsstudien zu Imperien, Grenzen und Loyalität in Süd-Ost- und Ost-Europa.

CHRISTOPH GNANT

*Statutul țărilor Monarhiei austriece din perspectiva
dreptului de stat (1804-1918)*

Țările Monarhiei austriece s-au bazat pe titluri juridice diferite și au fost legate între ele doar prin dinastia Habsburgilor, într-o uniune monarhică a statelor de stări. Doar prin Pragmatica Sancțiune din anul 1713 a apărut un liant al dreptului de stat în jurul regatelor și țărilor de sine stătătoare, reunite până atunci „doar prin coincidența istoriei” în persoana unui Monarh.

A doua jumătate a secolului reformelor sub Maria Terezia și Iosif al II-lea a fost marcată de strădaniile privind formarea unui stat care să integreze diferitele părți ale Monarhiei printr-un proces permanent de centralizare.

Odată cu preluarea demnității de împărat ereditar al Austriei de către Francisc al II-lea, Monarhia austriacă a beneficiat pentru prima dată de o denotație cuprinzătoare și unitară (Casa de Austria).

Între Revoluția din 1848 și Constituția din decembrie, respectiv Compromisul din anul 1867, s-a format, parțial pe cale revoluționară, parțial pe cea evoluționară, o comunitate a cărei natură juridică a rămas disputată între cele două jumătăți ale Imperiului (Austria-Ungaria) până în anul 1918.

Prezentarea de față încearcă să cerceteze chestiunea poziționării țărilor Coroanei, din punct de vedere al dreptului de stat, în diferitele faze de dezvoltare, mai ales în secolul al XIX-lea.

Astfel se va acorda atenție atât perechilor contradictorii constituționalism/neoabsolutism, precum și centralism/federalism, cât și evoluțiilor specifice din Transilvania.

Die staatsrechtliche Stellung der Länder der österreichischen Monarchie (1804-1918)

Die Länder der österreichischen Monarchie beruhten auf unterschiedlichen Rechtstiteln, die zunächst nur durch die Dynastie der Habsburger in einer monarchischen Union von Ständestaaten miteinander verknüpft waren. Erst durch die Pragmatische Sanktion 1713 entstand eine staatsrechtliche Klammer um die selbständigen und bislang nur „aus historischer Zufälligkeit“ durch die Person eines Monarchen verbundenen Königreiche und Länder.

Die zweite Hälfte des Jahrhunderts der Reformen unter Maria Theresia und Joseph II. ist von dem Bemühen geprägt, in einem permanenten Zentralisierungsprozess aus den unterschiedlichen Teilen der Monarchie einen Gesamtstaat zu bilden.

Mit der Annahme der Würde eines erblichen Kaisers von Österreich durch Franz II. bekam die österreichische Monarchie erstmals eine einheitliche Gesamtbezeichnung (Haus Österreich).

Zwischen der Revolution 1848 und der Dezemberverfassung bzw. dem Österreichisch-Ungarischen Ausgleich 1867 entsteht teils auf revolutionärem, teils auf evolutionärem Weg ein Gemeinwesen, dessen Rechtsnatur zwischen den beiden Reichshälften (Österreich-Ungarn) bis 1918 strittig blieb.

Der Beitrag versucht der Frage der staatsrechtlichen Stellung der Länder in den unterschiedlichen Entwicklungsphasen vor allem des 19. Jahrhunderts nachzugehen.

Dabei wird den Gegensatzpaaren Konstitutionalismus / Neoabsolutismus sowie Zentralismus / Föderalismus ebenso Augenmerk geschenkt, wie der spezifischen Entwicklung in Siebenbürgen.

RENATE ZEDINGER

Cele mai vestice avantposturi ale Habsburgilor. Țările de Jos austriece și relațiile acestora cu Guvernul de la Viena (1714-1794)

Odată cu acordurile de pace de la Utrecht, Rastatt și Baden (1713/1714), Marile Puteri europene au terminat luptele de mai mulți ani pentru țările devenite vacante după moartea ultimului Habsburg spaniol. Cu toate că, odată cu Țările de Jos spaniole, părți importante ale teritoriilor desemnate ca moștenirea burgundă a împăratului Maximilian I au ajuns la Carol al VI-lea, acesta nu a fost mulțumit cu reglementările: Carol al VI-lea s-a simțit în tot timpul vieții sale ca un urmaș legitim al liniei spaniole, fapt care a fost exprimat atât în denumirile spaniole ale autorităților, cât și în corespondența purtată în limba spaniolă. Fiecare dintre provinciile Țărilor de Jos dispunea de privilegii, legi, obiceiuri și constituții proprii; acestea au fost, începând de atunci, denumite „Țările de Jos austriece” și cuprindeau, ca întindere, actualele țări Belgia și Luxemburg. În perioada spaniolă, deciziile politice au venit de la Madrid, locumtenentul îl reprezenta pe rege la Bruxelles și prezida ca instanță superioară administrația regională. Viena a preluat acest concept. Ca și locumtenent, împăratul l-a numit pe principele Eugeniu de Savoia. Prin aceasta, a accentuat însemnătatea pe care Casa de Habsburg a acordat-o noilor teritorii în jocul politic al puterilor europene, dar și în interiorul complexului de țări habsburgice. La Viena a fost instituit, ca autoritate com-

petentă, „Înaltul Consiliu al Țărilor de Jos” (*Consejo Supremo de Flandres/Conseil Suprême des Pays-Bas autrichiens*): acest aparat administrativ a funcționat până în anul 1757 prin intermediul rapoartelor, directivelor și depeșelor. În sistemul de guvernare centralist la care aspira consilierul de stat Kaunitz nu-și avea locul o autoritate autonomă, subordonată doar stăpânitorului. Încă de la preluarea Cancelariei de Stat, Kaunitz se necăjea deseori din cauza puterilor *Consejo*-ului și a poziției președintelui, contele Sylva-Tarouca. Mai ales după „Renversement des alliances” (1756) și în contextul noilor raporturi cu Franța, Kaunitz a cerut Mariei Tereza dizolvarea acestui organ și includerea sa în Cancelaria Curții și Statului. Politica externă a Habsburgilor a cunoscut o nouă orientare: prin alianțe modificate și reforme interne, Kaunitz a dorit să facă din acest conglomerat de țări habsburgice măcar o entitate statală administrată centralist, dacă nu chiar un întreg teritorial. În ciuda rezistențelor de la început, mai ales a provinciilor care erau îngrijorate de soarta privilegiilor avute, sistemul orientat către reforme s-a dovedit a fi eficient, ducând la avânt economic și bunăstare generalizată. Revoluția din Brabant și cea franceză au pus capăt acestor decenii prospere în anul 1794.

Cu toate că provinciile Țărilor de Jos au aparținut ariei de stăpânire a Monarhiei Habsburgice timp de aproape 80 de ani, se pot recunoaște diferite stadii ale raporturilor acestora cu Guvernul de la Viena. În timp ce, de exemplu, Țările de Jos austriece au fost conduse chiar autonom în timpul locumtenenței ducese Marie Elisabeth și a Maestrului Curții Friedrich August Graf Harrach, în anii mai târzii, Guvernul de la Bruxelles nu s-a mai putut elibera din dependența sa față de Viena. În cadrul prezentării vor fi ilustrate aceste faze și evoluții în raporturile cu Viena, cu Curtea și cu politica.

Habsburgs westlichster Außenposten. Die Österreichischen Niederlande in ihren Beziehungen zur Wiener Regierung (1714-1794)

Mit den Friedensverträgen von Utrecht, Rastatt und Baden (1713/1714) beendeten die europäischen Großmächte die jahrelangen Kämpfe um die nach dem Tod des letzten spanischen Habsburgers vakant gewordenen Länder. Obwohl mit den Spanischen Niederlanden wichtige Teile der seit Kaiser Maximilian I. als burgundisches Erbe bezeichneten Gebiete an Karl VI. fielen, war er mit der Regelung unzufrieden: Karl VI. fühlte sich zeitlebens als rechtmäßiger Nachfolger der spanischen Linie, was auch in der spanischen Bezeichnung der Behörden und in der in Spanisch geführten Korrespondenz zum Ausdruck kommt. Jede der niederländischen Provinzen verfügte über eigene Privilegien, Gesetze, Gebräuche und Verfassungen; sie wurden nunmehr als „Österreichische Niederlande“ bezeichnet und umfassten in etwa den Raum des heutigen Belgien und Luxemburg. In spanischer Zeit waren die politischen Entscheidungen aus Madrid gekommen, den Herrscher repräsentierte in Brüssel der Statthalter, der auch als oberste Instanz der regionalen Administration vorstand. Wien übernahm dieses Konzept. Zum Statthalter ernannte der Kaiser Prinz Eugen von Savoyen. Damit machte er die Bedeutung bewusst, die das Haus Habsburg den neuen Gebieten im politischen Spiel der europäischen Mächte, aber auch innerhalb des habsburgischen Länderkomplexes beimaß. In Wien wurde als zuständige Behörde der „Höchste Rat der Niederlande“ (*Consejo Supremo de Flandres/Conseil Suprême des Pays-Bas autrichiens*) eingerichtet: mit Berichten, Weisungen und Depeschen funktionierte dieser Verwaltungsapparat bis 1757. In dem von

Staatskanzler Kaunitz angestrebten zentralistischen Regierungssystem war jedoch kein Platz für eine autonom arbeitende, nur dem Herrscher unterstellte Behörde. Seit der Übernahme der Staatskanzlei waren Kaunitz die Eigenmächtigkeit des Consejo und die Stellung des Präsidenten Graf Sylva-Tarouca ein oftmaliges Ärgernis. Vor allem nach dem „Renversement des alliances“ (1756) und den neuen Beziehungen zu Frankreich verlangte Kaunitz von Maria Theresia die Auflösung der Behörde und deren Eingliederung in die Hof- und Staatskanzlei. Die habsburgische Außenpolitik erfuhr eine Neuorientierung: mit geänderten Allianzen und inneren Reformen wollte Kaunitz aus diesem habsburgischen Länderkonglomerat wenn schon nicht ein territoriales Totum, so doch wenigstens ein zentralistisch verwaltetes Staatengebilde schaffen. Trotz anfänglicher Widerstände vor allem der um ihre Privilegien bangenden Provinzen erwies sich das reformorientierte System als effizient, es führte zu wirtschaftlichem Aufschwung und allgemeinem Wohlstand. Die Brabantische und die Französische Revolution beendeten diese prosperierenden Jahrzehnte 1794.

Obwohl die niederländischen Provinzen gerade mal 80 Jahre zum Herrschaftsbereich der Habsburgermonarchie gehört hatten, lassen sich verschiedene Stadien in deren Beziehungen zur Regierung in Wien erkennen. Während die Österreichischen Niederlande beispielsweise zur Zeit der Statthalterschaft von Erzherzogin Marie Elisabeth und ihres Obersthofmeisters Friedrich August Graf Harrach recht autonom geführt wurden, kann sich die Brüsseler Regierung späterer Jahre nicht mehr aus der Abhängigkeit von Wien befreien. Im Rahmen des Vortrags sollen die einzelnen Phasen dargestellt und die Entwicklungen in den Beziehungen zu Wien, zum Hof und zur Politik aufgezeigt werden.

ANDREAS OBERHOFER

Rezistența Tirolului împotriva statului centralizat în timpul Războaielor napoleoniene: între realitatea istorică și idealizarea postumă

Această prezentare oferă o privire asupra perioadei Războaielor napoleoniene în Tirol, deci într-o epocă a crizei și a transformării. Greutăților provocate de marșul trupelor și încarcerării le-a urmat faza guvernării bavareze, împreună cu nemulțumirile semnificative din toată țara provocate de aceasta, care au culminat în cele din urmă în faimoasa răscoală din anul 1809. Măsurile centralizatoare și tendințele către etatizare ale bavarezilor, începând cu anul 1805, nu s-au deosebit în principiu de inovările iosefine, și totuși potențialul de conflict a fost mai mare, fiindcă bavarezii și-au aplicat reformele, comparativ cu Habsburgii, cu o forță și o consecvență mult mai mari. Elementul unei guvernări percepută ca nelegitimă a jucat de asemenea un rol semnificativ, alături de tradiția refuzului față de „nou” și conservarea celor vechi, și nu în ultimul rând o „conștiință națională” a Tirolului, care a fost purtată îndeobște de către elitele supralocale.

Această conștiință de sine a unei națiuni tiroleze este caracteristică unui spațiu periferic, „provincia”, care încerca să se delimiteze, într-un răstimp scurt, de două „centre”, Viena și München. Această delimitare se reflectă și în comunicarea politică a vremii, pe baza căreia putem lesne cerceta perspectiva actorilor. Aceasta înseamnă că se poate afla care grupuri sociale erau purtătorii dorinței de autodeterminare, respectiv a rezistenței față de tutela autorităților. Pe de altă parte, se poate schița cum au fost puse în aplicare reformele și cum

au fost suportate presupusele poveri, cum a funcționat politica în mod concret. Aici nu este vorba doar de antagonismul reprezentanților stărilor și al statalității centralizate, ci și – sau înainte de toate – de un antagonism problematic între reprezentanții statului *de la fața locului*, pe de o parte, și cei ai elitelor comunale, de cealaltă.

Faptul că în anul 1809 tirolezii s-au răsculat în mod solidar aparține domeniului miturilor din jurul presupusei intenții de apărare a unei „populații de munte”, alături de opinia că intervențiile autorităților habsburgice sau cele ale statului bavarez ar fi provocat nemulțumiri și rezistență în toate straturile sociale. Istoriografia a renunțat la o simplă distribuție în făptași-victime și doar intensa activitate de propagandă de la Curtea Vieneză pentru răscoală, sau doar o diferență veritabilă între sat și oraș în Tirol relativizează deja însemnătatea tradițiilor locale tiroleze ale rezistenței și existența unei presupuse răscoale populare. Acesta și alte constructe sunt mai degrabă rezultatul propagandei contemporane, mai ales însă ale unei stilizări postume. Prelucrarea evenimentelor Războaielor napoleoniene din Tirol, mai mult însă în cercurile burgheze iluministe din afara țării în secolul al XIX-lea, a condus la consacarea diferitelor filoane tradiționale (lupta pentru eliberare, război țărănesc etc.), care prezintă un interes deosebit în legătură cu raporturile dintre provincie și „centru”. Aceste tradiții sunt precum grupurile care le promovează, care se implică pentru consacarea unei culturi a memoriei specific „tiroleze” în sensul formării unei identități naționale, grupuri ce vor fi analizate în încheiere și ca o perspectivă asupra cercetărilor viitoare.

Der Widerstand Tirols gegen den Zentralstaat in der Zeit der Napoleonischen Kriege: Zwischen historischer Wirklichkeit und posthumer Idealisierung

Der Beitrag gibt einen Einblick in die Zeit der Napoleonischen Kriege in Tirol, d.h. in eine Epoche der Krise und Transformation. Auf die Belastung durch Truppendurchmärsche und Einquartierungen folgte die Phase der bayerischen Regierung mit der durch diese hervorgerufenen beträchtlichen Unzufriedenheit im Land, die schlussendlich im berühmten Aufstand von 1809 gipfelte. Die zentralisierenden Maßnahmen und die Tendenz zur Verstaatlichung unter Bayern ab 1805 unterschieden sich nicht prinzipiell von den josephinischen Neuerungen, und doch war das Konfliktpotential größer, da die Bayern ihre Reformen mit mehr Durchsetzungskraft und Konsequenz betrieben, als dies die Habsburger getan hatten. Das Element einer als nicht rechtmäßig empfundenen Regierung spielte ebenfalls eine wesentliche Rolle wie auch eine Tradition der Ablehnung von „Neuem“ und der Konservierung von Althergebrachtem, nicht zuletzt aber auch ein „Nationalbewusstsein“ Tirols, das vor allem von überörtlichen Eliten getragen wurde.

Dieses Bewusstsein einer Tiroler respektive Tirolischen Nation ist bezeichnend für einen peripheren Raum, die „Provinz“, die sich innerhalb eines relativ kurzen Zeitraums von zwei „Zentren“, von Wien und München, abzugrenzen suchte. Diese Abgrenzung spiegelt sich in der politischen Kommunikation der Zeit, anhand derer wir die Akteursperspektive gut untersuchen können. D.h. es kann herausgearbeitet werden, welche sozialen Gruppierungen den Willen zur Selbstbestimmung bzw. zum Widerstand gegen die obrigkeitliche Bevormundung jeweils trugen. Auf der anderen Seite ist zu skizzieren, wie die Reformen und vermeintlichen Belastungen jeweils durch- und umgesetzt wurden, wie Politik konkret funktionierte. Hierbei

geht es nicht nur um den Antagonismus der ständischen Vertreter und der zentralisierten Staatlichkeit, sondern auch und vor allem um ein problematisches Gegenspiel zwischen den Vertretern des Staates *vor Ort* auf der einen und den kommunalen Eliten auf der anderen Seite.

Dass die Tiroler 1809 geschlossen zum Aufstand auszogen, gehört ebenso zum Mythos um den vermeintlichen Verteidigungswillen eines „Gebirgsvolkes“ wie die Meinung, dass die obrigkeitlichen Eingriffe des habsburgischen oder bayerischen Staates in allen sozialen Schichten Unzufriedenheit und Widerstand hervorriefen. Von der einfachen Täter-Opfer-Verteilung ist die Geschichtswissenschaft abgekommen, allein die rege Propagandatätigkeit am Wiener Hof für den Aufstand oder auch ein veritabler Stadt-Land-Unterschied in Tirol selbst relativieren die Bedeutung lokaler Tiroler Widerstandstraditionen für den vermeintlichen Volksaufstand. Diese und ähnliche Konstruktionen verdanken sich vielmehr der zeitgenössischen Propaganda, vor allem aber einer posthumen Stilisierung. Die Aufarbeitung der Ereignisse der Napoleonischen Kriege in Tirol, noch mehr aber in aufgeklärten bürgerlichen Kreisen außerhalb des Landes im 19. Jahrhundert, führte zur Etablierung verschiedener Traditionsstränge (Freiheitskampf, Bauernkrieg etc.), die in Hinblick auf das Verhältnis von Provinz und „Zentrale“ von besonderem Interesse sind. Diese Traditionen sind ebenso wie die sie tragenden Gruppen, die sich für die Etablierung einer spezifisch „tirolischen“ Erinnerungskultur im Sinne der Herausbildung einer nationalen Identität einsetzten, abschließend und als Ausblick auf weitere Forschungen zu beleuchten.

COSTIN FENEȘAN

O istorie necunoscută a regimentului românesc nr. 1 din Transilvania

Până în momentul de față, scrisoarea „Geschichte des k.u.k. Infanterieregimentes Nr. 46“/ „Istoria regimentului de infanterie c.c nr. 46“ publicată de Gustav Ritter Amon von Treuenfest în anul 1890 la Viena, reprezintă o sursă de neînlocuit pentru predecesorul – regimentul românesc nr. 1 din Transilvania. Raritatea extremă a acestei lucrări standard este motivul pentru care a fost ignorat atât de istoricii austrieci, cât și de cei români. De asemenea, istoricii s-au mulțumit cu explicația conform căreia ca arhiva indispensabilă a regimentului s-a pierdut.

Cercetările de arhivă ne-au produs surpriza de a descoperi un manuscris al unei istorii a regimentului român de graniță nr. 1 din Transilvania, manuscris cunoscut deja acum 40 de ani, dar uitat apoi. Manuscrisul cuprinzând 232 de file se datorează unui ofițer al regimentului pe care încă nu îl cunoaștem. Probabil că a fost redactat în deceniul 1870/1880. Autorul a folosit ca izvoare atât documente din arhivele de război din Viena, cât și documente din arhiva regimentului.

Este evident că autorul a intenționat să-și publice manuscrisul: partea care tratează perioada de la înființarea regimentului până la războaiele cu turcii din 1788-1791 este definitivat. Perioada care tratează perioada războaielor cu Republica Franceză și cu Imperiul Napoleonian există doar în forma ciornelor (uneori două sau trei forme). În schimb lipsesc copiile mai multor documente amintite de autor, referitoare la participare regimentului la înfrângerea răscoalei țărănești românești din anul 1784. În schimb, ne sunt păstrate copii ale mai multor documente din anii 1861-1869 referitoare la stăpânirea și folosirea munților și a pădurilor de către comunitățile sătești ale fostului regiment de graniță, o dovadă că

autorul intenționa să continue istoria regimentului și pentru perioada de după 1815, precum și după desființarea regimentului (1851). Trebuie să precizăm că în timp ce Treuenfest dedică înfăngerii răscoalei țărănești o singură pagină, autorul anonim îi dedică un capitol întreg

Eine unbekante Geschichte des 1. wallachisch-siebenbürgischen Grenzinfanterieregiments

Bis zur Zeit ist und bleibt die 1890 in Wien von Gustav Ritter Amon von Treuenfest, k.u.k.Major, im Regimentsverlag veröffentlichte „Geschichte des k.u.k.Infanterieregimentes Nr. 46“ ein unersätliches Werk für das Werden und Schicksal eines seiner Vorgänger – das 1.wallachisch-siebenbürgische Grenzinfanterieregiment (XVI.Grenzregiment). Die äusserste Seltenheit dieses gründlichen Standardwerkes war auch der Grund, dass es sowohl von den österreichischen wie von den rumänischen Historikern einfach ignoriert worden ist. Auch haben sich die Historiker mit der endgültigen Feststellung begnügt, dass das der Regimentsgeschichte unumgänglich nötige Hausarchiv für immer verloren gegangen wäre, eine übrigens falsche Annahme.

Bei unseren archivalischen Recherchen hatten wir die Überraschung, in einem Bukarester Archivbestand die Handschrift einer zwar schon vor fast 40 Jahren bekannt gewordenen danach aber gänzlich in Vergessenheit geratenen Geschichte des 1.wallachisch-siebenbürgischen Grenzinfanterieregiments wieder aufzufinden. Das 232 Blatt starke Manuskript entsprang aus der Feder eines noch zu eruiierenden Offiziers des Regimentes und darf im Jahrzehnt 1870-1880 zu Papier gebracht worden sein. Als Quellen dienten sowohl Unterlagen aus dem Wiener Kriegsarchiv, wie auch Dokumente des Regiments-archivs. Dass der Verfasser an eine Herausgabe seines Werkes gedacht hat, liegt auf der Hand: die Zeit seit Errichtung des Grenzregiments bis zum Türkenkrieg von 1788-1791 liegt in endgültiger Fassung vor; für die Zeit der Kriege mit der französischen Republik und dem napoleonischen Kaiserreich ist uns die Regimentsgeschichte nur in Brouillonform (manchmal sogar 2-3 Fassungen) erhalten geblieben. Hingegen fehlen die Abschriften mehrerer vom Verfasser erwähnten Dokumente über die Teilnahme des Grenzregimentes an die Niederschlagung des rumänischen Bauernaufstandes von 1784. Dafür sind uns aber Abschriften mehrerer Unterlagen aus den Jahren 1861-1869 über Besitz und Nutzung von Gebirgen und Wäldern durch die Dorfgemeinschaften des ehemaligen rumänischen Grenzregimentes übermittelt – ein Beweis dass der Verfasser an eine Fortsetzung der Regimentsgeschichte nach 1815, wie auch nach dessen Auflösung (1851) gedacht hat. Bemerkt sei noch, dass während Amon von Treuenfest der Teilnahme des Grenzregimentes an der Niederwerfung des Bauernaufstandes von 1784 lediglich eine einzige Seite widmet, der bis z.Z. anonym gebliebene Verfasser diesem Thema ein ganzes Kapitel schenkt.

*Provincie versus Metropolă.
O „educație înspre națiune” din provincie*

Odată cu înlocuirea regatului migrator s-au format orașe stabile de reședință, a căror forță politică, intelectuală și economică a dus, încă din epoca modernă timpurie, la o dezvoltare caracteristică în spațiul central-european, în timp ce orașele comerciale și meșteșugărești au trecut printr-o veritabilă criză, care a putut fi depășită în mod sustenabil doar prin industrializare, în măsura în care acestea au avut parte de ea.

Fără îndoială, provincializarea a fost legată în numeroase cazuri de o pierdere intelectuală însemnată, fiindcă mulți doritori de afirmare și educație își părăseau zonele natale pentru a se educa, după care doar o mică parte se mai reîntorcea.

Reformele tereziene și îndeosebi cele iosefine au avut ca scop crearea unei administrații moderne și în cele din urmă a unui stat modern, care se străduia să elimine rămășițele elementelor feudale ale conglomeratelor teritoriale. Desființarea privilegiilor fiscale, conscrierea exactă a relațiilor de proprietate, reforma educației militare și mai ales statuarea unei educații ofițerești moderne au eliminat în mare parte poziția privilegiată a aristocrației, ca și, așa cum eșecul introducerii limbii germane în administrația regatului Ungariei o dovedește, beneficiile micilor nobili, ai căror fii temeinic educați și având prin tradiție competențe de limbă latină pierdeau astfel o sursă sigură de venit. Politica de toleranță religioasă, care a început să fie aplicată sub Iosif al II-lea, a deschis accesul către funcțiile birocratice de vârf, întâi nobilimii reformate, iar răspândirea educației superioare a permis apoi copiilor burgheziei aflate în ascensiune accesul către aceste funcții.

Eliminarea influenței stărilor și reformele administrative au dus la noi structuri administrative, care au trecut peste diviziunile istorice existente. Schimbările condițiilor-cadru din economie, în urma restructurărilor politice, au avut un impact asupra rețelei de drumuri și legături comerciale supraregionale, inclusiv ca urmare a construirii căilor ferate, structurate diferit pe baza considerentelor strategice.

În timp ce generația *Gründerzeit*-ului, în măsura în care aceasta a ajuns la bani și nu i-a pierdut în urma crahului bursier din anul 1873, se retrăgea, după faza prospețimii de vară petrecute în camere închiriate, în casele proprii aflate în satele din Alpi, imitând viața aristocratică de la țară, pentru a „trăi” acolo „țărănimea” și a o imita în mare măsură în timpul verii, purtând costume tradiționale, și cei de naționalitate germană au descoperit în același timp „țărănimea” ca „izvor al forței populare”, după ce au eșuat în rezolvarea chestiunii sociale. Un pas similar se poate constata și în cadrul mișcării de tineret, în multe aspecte ale reformei vieții cotidiene, după anul 1900.

Provinz versus Metropole. Eine „Erziehung zur Nation“ aus der Provinz

Mit der Ablösung des Wanderkönigtums bildeten sich ständige Residenzstädte heraus, deren politische, intellektuelle und ökonomische Strahlkraft bereits in der frühen Neuzeit im mitteleuropäischen Raum zu einem charakteristischen Wachstum führte, während die Handels-

und Gewerbestädte eine veritable Krise erlebten, die erst durch die Industrialisierung, wenn sie daran teilhatten, anhaltend überwunden werden konnte.

Zweifellos ist Provinzialisierung vielfach mit einem deutlichen intellektuellen Verlust verknüpft, da vielfach aufstrebende Bildungswillige ihre Heimat zur Ausbildung verließen, um danach nicht oder nur zum geringen Teil zurückzukehren.

Die thesesianischen und vor allem die josephinischen Reformen zielen auf eine moderne Verwaltung und letztlich auf die Schaffung eines modernen Staatswesens, das die Überreste der feudalen Elemente des territorialen Konglomerates zu beseitigen strebt. Die Aufhebung von steuerlichen Sonderstellungen, die exakte Erfassung der Besitzverhältnisse, die schrittweise Befreiung des Bauernstandes, die Akademisierung der Verwaltung, die Reform des militärischen Ausbildungswesens, besonders aber die Etablierung einer modernen Offiziersausbildung beseitigen weitgehend die Sonderstellung der Aristokratie und, was die letztlich gescheiterte Einführung der deutschen Verwaltungssprache im Königreich Ungarn deutlich macht, die Pfründe des Kleinadels, dessen gut ausgebildeten Söhne mit der tradierten lateinischen Sprachkompetenz um eine sichere Einkommensquelle bringt. Die unter Joseph II. einsetzende religiöse Toleranzpolitik öffnete den Zugang zu bürokratischen Spitzenfunktionen zunächst dem reformierten Adel, die Akademisierung lässt schließlich die Kinder des aufstrebenden Bürgertums in diese Funktionen nachwachsen.

Die Beseitigung des ständischen Einflusses und die Verwaltungsreformen führten zu neuen Verwaltungsstrukturen, die sich über vorhandene historische Einteilungen hinwegsetzten. Veränderungen der wirtschaftlichen Rahmenbedingungen in der Folge politischer Neustrukturierungen greifen in das bestehende überregionale Wege- und Handelsnetz wie der auch in Folge strategischer Überlegungen anders strukturierte Eisenbahnbau ein.

Während sich die Gründerzeitgeneration, soweit sie zu Geld gekommen und dieses nicht im Börsenkrach von 1873 eingebüßt hatte, aristokratisches Landleben imitierend nach der Phase der Sommerfrische in angemieteten Räumen nun auf eigene Landhäuser in den Alpen zurückzog, um dort das „Bauerntum“ zu „erleben“ und weitgehend während des Sommers in Trachten gekleidet nachzuleben, entdeckten die Deutschnationalen ebenfalls das „Bauerntum“ als „Kraftquelle des Volkstums“, nachdem sie in der sozialen Frage versagt hatten. Einen vergleichbaren Schritt kann man auch in der Jugendbewegung und in vielen Aspekten der Lebensreform nach 1900 beobachten.

ELLINOR FORSTER

Cădere adâncă sau racordare la epoca reformelor?

Percepția transformării graduale a Salzburgului într-o provincie austriacă la începutul secolului al XIX-lea

La fel ca multe alte teritorii în cadrul Războaielor napoleoniene și prin păcile aferente, la începutul secolului al XIX-lea arhiepiscopia Salzburgului a schimbat de mai multe ori forma de stăpânire și apartenență. Întâi, teritoriul ecleziastic a fost secularizat prin rezoluția principală a deputăției imperiale din anul 1803, împreună cu episcopiile de Eichstädt și Passau, la rândul lor secularizate, chiar dacă numai parțial, împreună cu fosta prepozitură princia-

ră Berchtesgaden, și acordate ca despăgubire lui Ferdinand al III-lea de Toscana. Această schimbare a fost percepută de către contemporani ca una foarte radicală, dat fiind că sistemul de stăpânire cunoscut până atunci s-a schimbat pentru prima oară.

Caracterul de sine stătător care a mai fost menținut atunci și creșterea importanței prin demnitatea de principe elector s-au pierdut însă cu următoarea schimbare, după pacea de la Bratislava din anul 1805, și a rămas de negociat prima racordare la Imperiul austriac din acea vreme, care urma să dureze până în 1809/1810. Subordonarea față de autoritățile centrale de la Viena, care a rezultat din anexare, a făcut evidentă pierderea propriei puteri decizionale, însă Salzburgul a reușit totuși să păstreze în acești ani un statut deosebit în cadrul Monarhiei Habsburgice, prin faptul că rețeaua administrativă austriacă nu a fost încă extinsă asupra autorităților din Salzburg. Ca și mai înainte, la Salzburg a existat un guvernământ propriu al țării, iar instanțele administrative locale (*Pfleggerichte*) nu au fost transformate în oficii districtuale. Este evidentă însă constatarea că în acest caz a fost vorba de măsura practică deja în secolul al XVIII-lea, ca procesul de aliniere să fie practicat mai grijuliu prin folosirea denumirii locale a autorităților – cel puțin la suprafață – și de a transmite supușilor impresia că nu se vor schimba foarte multe. De aceea este nevoie să aruncăm o privire asupra reformelor concrete, ca de exemplu includerea în sistemul economic austriac și introducerea legilor austriece, pentru a putea pune în practică transformarea Salzburgului într-o provincie austriacă.

Al doilea proces de integrare, după anul 1816, s-a prezentat într-o formă mult mai radicală, atunci când Salzburgul, după șase ani de apartenență la Regatul Bavariei, a revenit în mod definitiv Austriei. A fost vorba, de exemplu, de împărțirea teritoriului Salzburgului în landurile Tirol, Austria Superioară și Stiria. În practică a fost pusă o formă ceva mai redusă – instanțele administrative vestice din Ziller și Brixental, precum și Windischmatrei și Lengberg au revenit Tirolului. Ducatul Salzburg, care a fost menținut, a fost subordonat guvernământului din Linz.

Punctul focal al punerii în practică s-a aflat înainte de toate pe percepția funcționarilor din Salzburg, care au trăit și au comentat în jurnale sau în alte publicații această transformare din arhiepiscopie și până la apartenența la Austria. Au fost oare judecate măsurile și schimbările în mod exclusiv negativ, sau au fost întrevăzute și avantaje în reformele puse în aplicare?

Tiefer Fall oder Anschluss an das Reformzeitalter?

Die Wahrnehmung von Salzburgs stufenweisem Umbau zur österreichischen Provinz im frühen 19. Jahrhundert

Das Erzstift Salzburg wechselte wie viele Territorien im Rahmen der napoleonischen Kriege und Frieden zu Beginn des 19. Jahrhunderts mehrmals die Herrschaftsform und –zugehörigkeit. Zunächst wurde das geistliche Territorium mit dem Reichsdeputationshauptschluss von 1803 säkularisiert und zusammen mit den ebenfalls verweltlichten Hochstiften Eichstädt und Passau, wenn dieses auch nur in Teilen, sowie der ehemaligen Fürstpropstei Berchtesgaden Ferdinand III. von Toskana als Entschädigung zugesprochen. Dieser Umbruch wurde von den Zeitgenossen als sehr einschneidend empfunden, da sich das bisher erfahrene Herrschaftssystem zum ersten Mal veränderte.

Die dabei noch erhalten gebliebene Selbständigkeit – und Aufwertung durch die Kurfürstenwürde – ging jedoch mit dem nächsten Wechsel nach dem Frieden von Pressburg 1805 verloren und die erste Einbindung in das nunmehrige österreichische Kaisertum, die bis 1809/1810 dauern sollte, war auszuverhandeln. Die aus der Angliederung resultierende Unterstellung unter die Zentralbehörden in Wien machte den Verlust der eigenen Entscheidungsmacht deutlich, doch konnte Salzburg in diesen Jahren noch einen Sonderstatus innerhalb der Habsburgermonarchie behalten, indem das österreichische Verwaltungsnetz noch nicht über die Salzburger Behörden gezogen wurde. Nach wie vor gab es in Salzburg eine eigene Landesregierung und die für Salzburg üblichen Pflegergerichte wurden nicht in Kreisämter umgewandelt. Doch liegt die Überlegung nahe, dass es sich dabei um die schon im 18. Jahrhundert praktizierte Maßnahme handelte, durch die ortsübliche Benennung der Behörden den Angleichungsprozess – zumindest an der Oberfläche – behutsamer zu gestalten und den Untertanen den Eindruck zu vermitteln, dass sich nicht soviel ändern würde. Daher gilt es auf die konkreten Reformen zu schauen, wie etwa die Einbindung in das österreichische Wirtschaftssystem und die Einführung österreichischer Gesetze, um den Umbau Salzburgs zur österreichischen Provinz nachvollziehen zu können.

Wesentlich radikaler gestaltete sich die zweite Eingliederung nach 1816, als Salzburg nach sechs Jahren Zugehörigkeit zum Königreich Bayern schließlich endgültig zu Österreich kam. Von einer Aufteilung des Salzburger Gebiets auf die Länder Tirol, Oberösterreich und Steiermark war beispielsweise die Rede. Verwirklicht wurde eine etwas reduzierte Form – die westlichen Pflegergerichte Ziller und Brixental sowie Windischmatri und Lengberg kamen zu Tirol. Das bestehen gebliebene Herzogtum Salzburg wurde der Regierung in Linz untergeordnet.

Der Fokus der Ausführungen liegt vor allem auf der Wahrnehmung der Salzburger Beamten, die diesen Wandel vom Erzstift bis hin zur Zugehörigkeit zu Österreich miterlebt und kommentiert haben, sei es in Tagebüchern oder Publikationen. Wurden die Maßnahmen und Veränderungen ausschließlich negativ beurteilt oder sah man auch Vorteile in den durchgeführten Reformen?

LÓRÁND MÁDLY

*De la Marele Principat la parte a Coroanei Maghiare:
poziția și opțiunile politice ale Transilvaniei ca provincie răsăriteană
a Monarhiei Habsburgice*

În calitatea sa de provincie răsăriteană a Monarhiei Dunărene, Transilvania a ocupat o poziție deosebită în relațiile cu celelalte țări ale Monarhiei. Cea mai durabilă formă de organizare a provinciei – cea de principat și respectiv Mare Principat – a fost pusă sub semnul întrebării de apariția problematicei naționale, care a generat și opțiunea soluțiilor conflictuale. În timp ce noblimea maghiară a urmărit ca obiectiv prioritar unirea Transilvaniei cu Ungaria, românii și sașii transilvăneni au susținut Casa de Austria de la care sperau că va asigura autonomia Transilvaniei și în viitor. Următoarele decenii, exceptând neoabsolutismul care a ținut în frâu opoziția nobilimii maghiare, se caracterizează prin revenirea nobilimii pe scena politică, ceea ce a făcut că până la urmă liberalismul a devenit antemergătorul dualismului.

Activitatea politică din Transilvania anilor 50 și 60 ai secolului al XIX-lea se caracterizează prin suprapunerea politicii reformiste cu ideologia națională. În primii ani ai epocii Bach constatăm o activitate politică intensă pentru organizarea viitoarei țări a coroanei, activități care au încetat însă ca urmare a întăririi absolutismului. În anii următori nobilimea și-a întărit pozițiile, fiind așteptată renunțarea la pasivitate în paralel cu renașterea disputelor naționale apărute imediat după reorientarea spre liberalism. Aceste dispute au caracterizat întregul experiment liberal. Opțiunile politice și întreaga construcție și activitate a aparatului administrativ au fost influențate de echilibrul precar dintre cele trei națiuni transilvănene. Desfășurarea dietei din anii 1863-1864 s-a dovedit a fi o oglindă a tuturor aspectelor perioadei.

Vom Großfürstentum zum Teil der ungarischen Krone: Positionierung und politische Optionen Siebenbürgens als östliches Kronland der Habsburgermonarchie

In seiner Stellung als östliches Kronland der Donaumonarchie hat Siebenbürgen immer eine besondere Stellung sowohl in den Verhältnissen zu den benachbarten Kronländern als auch hinsichtlich seiner inneren Gestaltung gehabt. Wenn, historisch gesehen, die am längsten dauernde Einrichtungsform dieses Kronlandes – diejenige eines Fürstentums bzw. Großfürstentums – durch das Hervortreten der nationalen Problematik in Frage gestellt wurde, eröffneten sich neue Optionen aber auch Konflikte. Wenn im Tumulte der 1848-er Revolution die Union Siebenbürgens mit dem geplanten Nationalstaat Ungarn sogar das wichtigste Begehren der bis dahin maßgeblichenpolitischen Kategorie, nämlich des vorwiegend ungarischsprachigen Adels, geworden ist, setzten sich die anderen zwei wichtigen Nationalitäten Siebenbürgens – die Rumänen und die Siebenbürger Sachsen – für die Interessen des Wiener Hofes, für eine weitere Gewährung der Autonomie des Großfürstentums ein. Die folgenden wenigen Jahrzehnte, welche außer dem zentralistischen Neoabsolutismus, welcher auch die Niederdrückung der Opposition des Adels bedeutet hat, waren eher durch den Wiederaufstieg des Adels gekennzeichnet, und so kam es dazu, dass der Liberalismus sich allmählich als ein Wegbereiter des Dualismus erwiesen hat.

In Siebenbürgen der 50-er und 60-er Jahre des 19. Jahrhunderts war die politische Tätigkeit durch spezifische Auseinandersetzungen an dem Treffpunkt der Reformpolitik Wiens und der nationalen Überlegungen gekennzeichnet. Die ersten Jahre der Bach-Dekade waren von einer regen politischen Tätigkeit um die zukünftige Einrichtung des Kronlandes geprägt, welche aber nach wenigen Jahren durch die Stärkung des Absolutismus zum Erliegen gekommen sind. In den späteren Jahren hat der Adel in Kraft zugenommen und ein Aufgeben der Passivität war schon zu erwarten, zusammen mit dem Wiederaufleben der nationalen Auseinandersetzungen, welche nach der Wende zum Liberalismus sofort zutage treten und den gesamten Ablauf der liberalen Experimentierperiode kennzeichnen werden. Die politischen Optionen, ja der ganze Aufbau und Wirkung des Verwaltungsapparats wurden von den Disputen und dem prekären Gleichgewicht der wichtigeren drei siebenbürgischen Nationalitäten beeinflusst; der Ablauf des Landtages in den Jahren 1863-1864 erwies sich als ein Spiegelbild aller Aspekte dieser Zeitspanne.

Problema înființării graniței militare în Bucovina (1774-1786)

În comunicarea noastră urmărim să analizăm câteva aspecte privitoare la felul în care statutul politico-constituțional al Bucovinei în cadrul Imperiului Habsburgic a oscilat, în primele decenii ale stăpânirii austriece, între un regim militar și unul civil. După anexarea de către habsburgi, în 1774, a părții de nord-vest a Principatului Moldova, numită Bucovina, s-a pus problema introducerii în noua achiziție a unui regim militar. Propunerile făcute în acest sens de primul guvernator militar al provinciei, generalul Spleny, nu au fost acceptate datorită situației internaționale incerte, hotărându-se doar introducerea unei administrații militare interimare aflată în subordinea Consiliului Aulic de Război din Viena. După consolidarea în plan internațional și intern a stăpânirii habsburgice asupra noii provincii, autoritățile imperiale și împăratul Iosif al II-lea au oscilat între ideea înființării aici a unei granițe militare, a împărțirii teritoriului între Transilvania și Galiția, precum și cea a introducerii unui regim civil. Față de planurile de împărțire a provinciei, elita românească a reacționat, adresând în 1780, prin intermediul boierului iluminist Vasile Balș, un memoriu către Viena, prin care cereau integritatea provinciei sub administrația militară existentă. În cele din urmă, împăratul Iosif al II-lea a renunțat la ideea graniței militare și a decis în 1786 introducerea în Bucovina a unei administrații civile în locul celei militare, precum și includerea acesteia, sub aspect politico-administrativ, în marea provincie slavă a Galiției, desființând astfel bruma de autonomie provincială de care se bucurase de la anexare.

Die Frage der Gründung der Militärgrenze in der Bukowina (1774-1786)

In unserem Beitrag behandeln wir mehrere Fragen im Zusammenhang mit der Art und Weise, in welcher der politische und verfassungsrechtliche Status der Bukowina während den ersten Jahrzehnten der österreichischen Herrschaft, zwischen Militär- und Zivilregierung hin und her schwankte. Nach der Annexion des nordwestlichen Teils des Fürstentums Moldau, namens der Bukowina, von den Habsburger im Jahre 1774 stellte sich die Frage der Einführung eines militärischen Regimes in den neu erworbenen Landstrich. In dieser Hinsicht wurden die Vorschläge des erstern Militärgouverneurs der Provinz, General Spleny, wegen der unsicheren internationalen Lage nicht angenommen, sondern es wurde nur die Einführung einer militärischen Administration, welche dem Wiener Hofkriegsrat unterordnet war, beschlossen. Nach der Konsolidierung auf nationaler und internationaler Ebene der habsburgischen Herrschaft über diese Provinz, schwankten die kaiserlichen Behörden und Kaiser Joseph II. zwischen der Idee der Errichtung einer Militärgrenze hierorts, der Teilung des Gebiets zwischen Siebenbürgen und Galizien oder der Einführung einer Zivilregierung. In Bezug auf die Aufteilungspläne der Provinz reagierte die rumänische Elite, welche sich 1780 durch den aufgeklärte Bojaren Basil Balsch, mittels eines Memoire an Wien wendete und in diesem die Forderung stellte, dass die Integrität der Provinz weiter unter der vorhandenen Militärverwaltung weiterbestehe. Schließlich verzichtete Kaiser Joseph II. auf die Idee der Militärgrenze und beschloss im Jahre 1786 die Einführung einer Zivil- statt der Militärverwaltung in der Bukowina, als auch dessen Einschließung in den politisch-administrativen Bereich der großen slawischen Provinz Galizien, wobei aber eben die wenige Autonomie die die Provinz von der Annexion her genossen hatte, verloren ging.

*Proiectul de colonizare al lui Stephan Ludwig Roth.
Autodocumente ale migranților din Regatul Württemberg în Transilvania
pe la mijlocul secolului al XIX-lea*

Referatul se ocupă cu ultimul mare val migrațional care a cuprins Pământul Crăiesc în ajunul Revoluției de la 1848/1849, inițiat fiind de Ștefan Ludwig Roth (1769-1849). Emigrația din Regatul Württemberg în Transilvania a atins punctual culminant în vara anului 1846, centrul ei situându-se în zona Tübingen-Balingen-Reutlingen. O caracteristică a emigrației din Württemberg o constituie proporția remigranților.

Acesul clasic orientat spre istoria socială acordă indivizilor angrenați în procesul de migrație o atenție redusă. Microristoria și istoria familiei pot contracara efectul de dezindividualizare, conferindu-le migranților și remigranților un „chip”. Consecințele emigrației și remigrației asupra micilor actanți și a comunelor s-au precipitat în actele administrației. Autodocumentele – scrisori adresate atât membrilor familiei și rudelor rămase în țară, cât și organelor administrative, corespondența generată de transmiterea pășilor de moștenire cuvenite, protocoale interogatoriilor la care au fost supuși remigranții și memoriile – sunt chestionate în privința motivației de emigrare și remigrare, a reprezentărilor spațiului imigrațional, a heteroimaginei și a experienței migraționale.

*Stephan Ludwig Roths siebenbürgisches Ansiedlungsprojekt.
Selbstzeugnisse württembergischer Migranten in Siebenbürgen
um die Mitte des 19. Jahrhunderts*

Das Referat widmet sich der letzten großen Migrationswelle, die den Königsboden im Vormärz erfasst hat und von Stephan Ludwig Roth (1796-1849) initiiert wurde. Der räumliche Schwerpunkt der Auswanderung aus dem Königreich Württemberg nach Siebenbürgen, die im Sommer 1846 ihren Höhepunkt erreichte, lag im Raum Tübingen-Balingen-Reutlingen. Eine Besonderheit der württembergischen Auswanderung war die vergleichsweise hohe Remigrationsquote.

Die herkömmliche, sozialgeschichtlich orientierte Migrationsforschung wirkt sich entindividualisierend aus. Mikrogeschichte und Familiengeschichte hingegen können Auswanderern und Rückwanderern ein „Gesicht“ verleihen. Wegen ihren Wirkungen auf Einzelschicksale und Gemeinden hat die Aus- und Rückwanderung einen starken Niederschlag in den Akten der Verwaltungsbehörden im Herkunftsgebiet gefunden. Selbstzeugnisse – Briefe an zurückgebliebene Familien- und Verwandtschaftsangehörige wie auch an Ämtern, Korrespondenz im Zusammenhang mit der Ausfolgung von Erbschaftsanteilen, Verhörprotokolle von Rückwanderern und Erinnerungen – sollen nach Auswanderungs- und Rückwanderungsmotiven, Raumvorstellungen des Zielgebiets, Fremdbilder wie auch nach der Migrationserfahrung der Betroffenen befragt werden.

RUDOLF GRÄF, IOAN LUMPERDEAN

*O provincie și două forme de organizare:
Banatul montan și granița militară bănățeană*

După ocuparea Banatului de către Casa de Habsbug în zona de sud a Banatului, cu un relief predominant montan sau de deal, autoritățile austriece au încercat o recuperare economică a provinciei, ținând cont de bogățiile subsolului existente aici. În consecință, provincia este organizată pentru a furniza maximum de resurse minerale (metale neferoase, feroase). Banatul montan este organizat în officii montanistice care aveau în frunte o Direcție Minieră Bănățeană.

Câteva decenii mai târziu, întrucât amenințarea otomană nu a dispărut (războiul din 1737/1739) și având expereința graniței militare din secolul al XVI-lea, imperialii se hotărăsc să extindă granița militară în Banat și în Transilvania, partea de răsărit a Banatului fiind organizată după modelul graniței militare austriece .

O organizare civilă și una militară, ambele aveau să-și pună amprenta asupra evoluției ulterioare a Banatului, iar urmările lor aveau să reziste până în zilele noastre în ceea ce privește modul de viață, valorile apărute de locuitori, modul de a-și construi așezările etc.

*Eine Provinz und zwei Organisationsformen:
Das Banater Montangebiet und die Banater Militärgrenze*

Nach der Inbesitznahme des Banats durch das Hause Habsburg stand diese vor der Aufgabe die Provinz wirtschaftlich zu erschliessen und militärisch zu verteidigen. Der Süden des Banats, vorwiegend gebirgig, war reich an Bodenschätzen, Nichteisenerze, Eisenerze, später aber auch Kohle u.a Bodenschätze. Folglich wird dieser Teil der Provinz vom Ärar so organisiert um die Förderung dieser Bodenschätze je erträglicher und effizienter zu machen. Die Bergämter werden organisiert und die Banater Montandirektion entsteht.

Einige Jahrzehnte später, unter dem Druck der noch immer währenden Bedrohung durch das Osmanische Reich wird dann die Banater Militärgrenze im Osten des südlichen Teiles des Banates ins Leben gerufen (wie übrigens auch die siebenbürgische Militärgrenze).

Eine zivile Verwaltung und eine militärische, die das Leben der Bewohner unterschiedlich gestalten sollte und deren Folgen in der Lebensweise der Bewohner bis in die heutigen Tage in einer oder anderen Form überleben sollte.

Politicele economice ale Vienei în Transilvania, 1850-1867.

Studiu de caz: statul ca antreprenor și resursele umane

Perioada 1850-1873, epocă a deplinului liberalism economic, una destul de scurtă în istoria economică a Monarhiei, s-a aflat în totală discrepanță cu regimul politic autoritar și conservator. Liberalismul economic nu și-a găsit susținerea din partea vreunui partid politic, ci îndeosebi din partea înaltei birocrații – o simbioză profitabilă atât pentru domeniul politicului, cât și pentru reprezentanții intereselor economice.

Evident că statul austriac a acționat la nivelul politicii economice în Transilvania printr-o multitudine de mecanisme, dintre care vom sublinia câteva, grupându-le după importanța și ponderea pe care au avut-o asupra evoluției economice a provinciei în perioada 1850-1867, dar și în deceniile ulterioare. Se impun reținute, în primul rând, măsurile legislative cu efect direct în planul economiei, și anume legislația industrială și comercială, legile vamale, legea minelor.

La un al doilea nivel au acționat mecanismele instituționale de intervenție a statului în politica economică, direcție în care putem include crearea sau acționarea acelor instituții care au influențat în mod direct viața economică a provinciei.

La nivelul politicilor fiscale și financiare, principalele mecanisme de primă importanță pe care statul austriac le-a utilizat în Transilvania au fost sistemul de impunere, respectiv impozitele directe și indirecte cu organismele și mijloacele create pentru colectarea acestora, precum și modul de alcătuire a bugetelor anuale pentru Transilvania, distribuirea lor mai ales la acele capitele care interesează și implică în mod direct viața economică a provinciei.

În al treilea rând, nu trebuie omis rolul statului ca actor și antreprenor în viața economică. Proprietățile și întreprinderile statului, modul de gestionare a acestora și de exploatare economică în ambianța anilor 1850-1867 pot releva indicii interesante despre politicile economice ale statului austriac în această regiune, dar și despre raporturile economice dintre Centru și Provincii, precum și despre natura și ponderea acestora în asamblul economiei.

Analiza acestor (câteva) aspecte pe care le-am propus (desigur că pot fi indentificate mai multe) pe baza surselor istorice care ne stau în acest moment la îndemână poate fi în măsură să radiografeze viața economică a Transilvaniei, relevând în același timp și natura raporturilor economice care s-au articularat între provincie și restul Monarhiei și mai ales atitudinea statului austriac din punct de vedere economic față de cea mai răsăriteană regiune a sa în perioada aflată în discuție.

Die Wirtschaftspolitik Wiens in Siebenbürgen, 1850-1867.

Fallstudie: Der Staat als Unternehmer und die Arbeitskräfte

Der Zeitraum 1850-1873, eine Epoche des totalen wirtschaftlichen Liberalismus – zwar eine ziemlich kurze in der ökonomischen Geschichte der Monarchie – stand in völligem Gegensatz zu der autoritären und konservatorischen politischen Regierung. Der Wirtschaftsliberalismus fand keinerlei Unterstützung seitens der politischen Parteien, sondern hauptsächlich seit-

ens der hohen Bürokratie – eine vorteilhafte Symbiose – insbesondere für die politischen Kreise, als auch für die Vertreter von ökonomischen Interessen.

Natürlich wirkte der österreichische Staat auf Niveau der Wirtschaftspolitik in Siebenbürgen mithilfe einer Vielzahl von Mechanismen, von denen wir einige hervorheben wollen, indem wir sie nach Wichtigkeit und Bedeutung welche diese in der wirtschaftlichen Entwicklung der Provinz in den Jahren 1850-1867, aber auch in den folgenden Jahrzehnten hatten, ordnen. In erster reihe, müssen wir die legislativen Maßnahmen von unmittelbarer Auswirkung auf wirtschaftlicher Ebene, und zwar die Industrie- und Handelsgesetzgebung, die Zollgesetze, das Bergbaugesetz, in betracht nehmen.

Auf dem zweiten Niveau wirkten die institutionellen Eingriffsmechanismen des Staates in der Wirtschaftspolitik, - hier können wir die Schaffung oder das Einschalten jener Behörden welche das Wirtschaftsleben der Provinz direkt beeinflussten, einbeziehen.

Auf Niveau der Steuer- und Finanzpolitik waren die wichtigsten vom Österreichischen Staat in Siebenbürgen angewandten Mechanismen, das Steuersystem, beziehungsweise die Direkte und indirekte Steuer – und die Mittel welche für deren Erhebung geschaffen wurden sowie die Art der Aufstellung der jährlichen Haushaltpläne für Siebenbürgen, ihre Aufteilung, insbesondere auf jene Bereiche welche unmittelbaren Einfluss auf das Wirtschaftslebens Siebenbürgens ausübten.

Drittens, muss die rolle des Staates als Unternehmer und Akteur in dem Wirtschaftsleben nicht übersehen werden. Das Staatseigentum und die Staatlichen Betriebe, die Art auf welche diese Verwaltet wurden und ihre ökonomische Ausnutzung in dem sozialen Umfeld der Jahre 1850-1867, können uns interessante Indizien bezüglich der Wirtschaftspolitiken des Österreichischen Staates in dieser Region, aber auch über die Wirtschaftsbeziehungen des Zentrums zu der Provinz, ihrer Natur, und deren Einfluss auf die Gesamte Wirtschaft liefern.

Die Analyse dieser (einigen) vorgeschlagenen Aspekte (sicherlich können auch weitere erkannt werden), aufgrund der uns Gegenwärtig verfügbaren historischen Quellen, kann in der Lage sein das Wirtschaftsleben Siebenbürgens zu durchleuchten, und zugleich die Art der Wirtschaftsbeziehungen welche sich zwischen der Provinz und dem Rest der Monarchie bildeten, und vor allem die Haltung des Österreichischen Staates gegenüber ihrem Östlichsten Gebietes aus Wirtschaftlichem Gesichtspunkt, in der hier untersuchten Zeitspanne, hervorzuheben

ION CÂRJA

Granița bănățeană în relatările de călătorie ale mareșalului Marmont

În anul 1834 mareșalul Auguste Frédéric Louis Vieesse de Marmont, duce de Ragusa, întreprinde o călătorie de anvergură, care pornește de la Viena, trece prin Budapesta și va atinge în desfășurarea sa Rusia și Nordul Africii. În partea de început a acestui periplu, relatat pe larg de Marmont în memoriile sale, el străbate pe durata a două săptămâni Banatul și Transilvania. Partea consacrată acestui segment al călătoriei mareșalului napoleonian se ocupă pe larg de prezentarea Regimentului românesc de graniță de la Caransebeș. Opțiunea se explică prin formația militară a memorialistului, Marmont având la acea dată în spate o carieră de excepție, datorită faptului că a făcut parte din elita ofițerească a Marii Armate

create de Napoleon Bonaparte. Marmont descrie pe larg organizarea și funcționarea regimentului bănățean, precum și impactul acestuia asupra evoluției pe termen lung a regiunii.

Die Banater Militärgrenze in den Reiseberichten des Marschalls Marmont

Im Jahre 1834 unternimmt der Herzog von Ragusa, Marschallt August Frédéric Louis Viesse de Marmont eine großangelegte Reise die in Wien begann und ihn über Budapest nach Rußland und danach in den Norden Afrikas führte. Am Anfang seiner Reise verbringt Marmont zwei Wochen im Banat und in Siebenbürgen. In diesem Teil seines Berichtes beschäftigt sich Marmont ausführlich mit dem rumänischen Grenzregiment von Caransebes das ihn als Offizier und ehemaligen Mitglied des napoleonischen Offizierskoprs besonders interessierte. Marmont beschreibt ausführlich die Organisation und die Funktionsweise des Regiments und seine dauerhaften Auswirkungen auf die Region.

IOAN BOLOVAN, ADRIAN ONOFREIU

Două viziuni istorice și istoriografice, o singură realitate: granița militară năsăudeană (Karl Klein și Amon Ritter von Treuenfest, respectiv Nestor Șimon și Florian Porcius)

„Granița militară” austriacă a fost un fenomen care a determinat o cercetare aprofundată din partea istoricilor, fie ei militari, fie din categoria celor cu preocupări asupra fenomenului istoric. Bine reliefată atât la nivelul întregului sistem de graniță, cât și, în particular, pentru anumite segmente ale acestuia, cercetarea a arătat deopotrivă aspectele generale pur militare și efectele asupra vieții cotidiene a celor integrați în acest sistem. Abordările asupra fostului Regiment II de graniță de la Năsăud reprezintă o ilustrare deplină a tendințelor de mai sus.

Cunoscut în principal pentru activitatea sa științifică în domeniul botanicii, Florian Porcius a avut o prezență importantă și în viața comunității confinare năsăudene, îndeosebi în perioada imediată desființării acestui sistem, implicându-se în elaborarea de memorii și petiții. A adresat monarhului în anul 1865 o petiție, prezentând o sinteză a trecutului zonei, un excurs în dreptul de proprietate și o argumentare temeinică, cu elemente de ordin juridic, a drepturilor foștilor grăniceri. Apoi, în 1870, a elaborat un chestionar statistic, solicitând date referitoare la istoria fiecărei comunități năsăudene. Calitatea materialului este definită de atitudinea autorului în tot ceea ce a făcut: rigurozitate, exactitate, corectitudine și loialitate față de funcțiile pe care le-a îndeplinit.

Al doilea istoric român al graniței năsăudene, Nestor Șimon, a fost un produs tipic al formării și conviețuirii în cadrul cultural definit de interferențele dintre maghiari, germani și români (l-au marcat fostul colonel din regimentul năsăudean, Störch von Arben, precum și profesorul Szábó Karoly, custodele bibliotecii Muzeului Ardelean din Cluj). Ca personalitate, Nestor Șimon a fost opusul lui Florian Porcius. Porcius a fost modelul intelectualului angrenat în procesul practic de redobândire de către grăniceri a unui statut câștigat în timpul graniței

militare, Șimon a fost un slujitor al instituției succesoare din punct de vedere material și spiritual a regimului militar, dorind să realizeze o sinteză istorică asupra trecutului zonei. Deși Nestor Șimon a avut ca motivație inițială doar traducerea lucrării lui Treuenfest și completarea acesteia cu alte informații, el și-a reevaluat proiectul inițial și a analizat critic această sursă, a adunat o mulțime de izvoare inedite și corespondență.

Personalitățile române evocate oferă un *model atitudinal* în concordanță cu realitățile perioadelor în care au trăit și au scris, arătând în același timp faptul că societatea beneficiară a sistemului confinar era partener egal de dialog cu cei care l-au propus și organizat. Lucrul acesta a avut efecte benefice în egală măsură pentru guvernanți și pentru guvernați.

Dintre germanii care au scris despre fenomenul graniței militare năsăudene, ne vom opri asupra a doi militari. Primul dintre ei, Karl Klein, și-a definitivat istoria regimentului năsăudean în anul 1867, lucrarea rămânând nepublicată integral până în prezent. Al doilea, Gustav Ritter Amon von Treuenfest, și-a publicat sinteza în anul 1882, la Viena. Unele informații din manuscrisul lui Karl Klein se regăsesc aproape identic în lucrarea lui Treuenfest. Treuenfest a fost un istoric militar versat, care a mai redactat și alte lucrări de specialitate, a demonstrat un spirit de analiză și cunoștințe ample care nu se regăsesc în manuscrisul lui Klein. Și totuși, în fața evidențelor, nu putem să nu emitem ipoteza că Treuenfest, atunci când și-a publicat în 1882 cartea, a avut la îndemână sau cel puțin a utilizat parțial manuscrisul lui Karl Klein încheiat de către acesta la 16 februarie 1867.

Klein redă în manieră cronologică, așa cum a procedat și Treuenfest, istoria regimentului grăniceresc năsăudean de la înființare și până în anul 1866, cu explicarea transformării Regimentului românesc II de graniță nr. 17 în regimentul 50 de linie, odată cu desființarea în 1851 de către curtea de la Viena a graniței militare ardelene. Karl Klein, mult mai mult decât Treuenfest, folosește orice ocazie pentru a accentua nu numai calitățile ostășești ale grănicerilor români năsăudeni, dar și sentimentele lor profunde de loialitate față de tron, față de Austria.

În concluzie, autorii germani au realizat sinteze valoroase consacrate istoriei militare a regimentului grăniceresc năsăudean, încadrând evenimentele tratate legate de regimentul de la Năsăud în istoria politică și militară generală a monarhiei austriece și chiar a Europei. Nu și-au propus să utilizeze istoria regimentului în vreun demers politic sau administrativ, așa cum au făcut Porcius sau Șimon, dar anumite descrieri, în special cele din lucrarea lui Klein, oferă suficiente exemple pe care liderii politici ai românilor le-au preluat în acțiunea lor revendicativă în favoarea românilor din Transilvania.

*Zwei historische und historiographische Betrachtungen,
eine einzige Wirklichkeit: Die Nassod/Năsăud-er Militärgrenze (Karl Klein
und Amon Ritter von Treuenfest, bzw. Nestor Șimon und Florian Porcius)*

Die österreichische Militärgrenze war ein Phänomen welches eine eingehende Erforschung seitens der Historiker, sowohl derjenigen die sich für die Militärgeschichte, als auch derjenigen, die sich für andere Aspekte interessieren, erfordert. Gut umrissen, sowohl auf der Gesamtebene des Systems der Militärgrenzen, als auch für einige Abschnitte derselben, haben die Forschungen die allgemeinen Aspekte, die rein militärischen, aber auch die Einwirkungen auf das alltägliche Leben derjenigen, die an diesem System beteiligt waren,

ersichtlich gemacht. Die Forschungsansätze um das ehemalige II. Grenzregiment aus Nassod/Näsäud bieten eine ausreichende Darstellung dieser Tendenzen.

Florian Porcius, bekannt hauptsächlich wegen seiner wissenschaftlichen Tätigkeit im Bereich der Botanik, war eine wichtige Persönlichkeit auch im Leben der Nassoder Militärgrenze, vor allem in der Folgezeit deren Abschaffung, als er sich an das Verfassen von Bittschriften und Memoiren beteiligt hat. Er hat im Jahr 1865 eine Bittschrift an den Kaiser gerichtet, worin er kurz die Vergangenheit der Gegend schilderte, eine Darstellung der Besitzrechte lieferte und die Rechte der ehemaligen Grenzer durch juristische Argumentationen untermauerte. Später, im Jahr 1870, hat er einen statistischen Fragebogen verfasst, mit Fragen betreffend die Geschichte jeder Nassoder Gemeinde. Die Qualität des Materials ist durch die Haltung des Verfassers in allen unternommenen Tätigkeiten geschildert: Rigorosität, Genauigkeit, Korrektheit und Loyalität gegenüber den ausgeübten Funktionen.

Der zweite rumänische Historiker der Nassoder Militärgrenze war Nestor Şimon, ein echter Vertreter der Entwicklung und des Zusammenlebens im kulturellen Rahmen, geprägt durch das Zusammenwirken von Ungarn, Deutsche und Rumänen (er war beeindruckt vom ehemaligen Oberst des Nassoder Regiments, Störch von Arben, sowie vom Lehrer Szabó Károly, Aufseher des Siebenbürgischen Museums in Klausenburg). Nestor Şimon stellte, als Charakter, das Gegenteil von Florian Porcius dar. Porcius, ein Urtyp des Intellektuellen, beteiligt an dem praktischen Vorgang der Zurückgewinnung des während des Bestehens der Militärgrenze von den Bewohnern erhaltenen Rechte, Şimon hingegen ein Diener der militärischen Nachfolgeeinrichtung auf materieller und geistiger Ebene, welcher sich bestrebt hat, eine historische Synthese über die Gegend zu verfassen. Obwohl Nestor Şimon als anfängliche Motivation nur die Übersetzung des Werkes von Treuenfest und dessen Ergänzung mit anderen Angaben gehabt hat, überarbeitete er sein anfängliches Projekt, analysierte kritisch diese Quelle und sammelte eine Mehrzahl an unveröffentlichten Materialien und Briefe.

Die erwähnten rumänischen Persönlichkeiten bieten ein *Haltungsmodell* gemäß den Gegebenheiten der Epoche in welcher sie gelebt und gewirkt haben, und zeigen, dass die Gesellschaft der Militärgrenze einen gleichen Partner im Dialog mit denjenigen darstellte, die dieses System vorgeschlagen und eingerichtet haben. Dieses hatte günstige Auswirkungen sowohl für die Behörden, als auch für die Untertanen gehabt.

Von den Deutschen, welche über die Nassoder Militärgrenze geschrieben haben, werden wir zwei Militärs erwähnen. Der erste, Karl Klein, hat sein Werk über die Geschichte des Nassoder Grenzregiments im Jahr 1867 fertiggestellt, und dieses ist bis zum heutigen Tag unveröffentlicht geblieben. Der zweite, Gustav Ritter Amon von Treuenfest, hat seine Synthese im Jahr 1882 in Wien publiziert. Einige Angaben aus dem Manuskript des Karl Klein sind fast identisch in die Geschichte von Treuenfest wiederzufinden. Treuenfest war ein versierter Militärhistoriker, welcher auch andere Beiträge veröffentlicht, und eine Fähigkeit zur Analyse sowie umfassende Fachkenntnisse zutage gelegt hat, welche nicht im Klein'schen Manuskript vorkommen. Und trotzdem, mit den vorhandenen Beweisen, können wir nicht mutmaßen, dass Treuenfest, als er sein Buch im Jahr 1882 veröffentlicht hat, wenigstens teilweise das Manuskript von Karl Klein (fertiggestellt am 16. Februar 1867) nicht verwendet hat.

Klein wiedergibt chronologisch (wie auch Treuenfest vorgeht) die Geschichte des Nassoder Grenzregiments, von seiner Gründung bis zum Jahr 1866 und schildert die Umwandlung des II. rumänischen Grenzregiments Nr. 17 in das Linienregiment Nr. 50 infolge der Abschaffung, im Jahr 1851, der siebenbürgischen Militärgrenze. Karl Klein, viel mehr als

Treuenfest, verwendet alle Gelegenheiten, um nicht nur die militärischen Verdienste der rumänischen Grenzer aus Nassod zu betonen, sondern auch ihre tiefen Loyalitätsgefühle gegenüber dem Thron und Österreich.

Wir können schlussfolgern, dass die deutschen Autoren wertvolle Synthesen der Militärgeschichte des Nassoder Grenzregiments verfasst, und die behandelten Ereignisse rund um dieses in die allgemeine politische und militärische Geschichte der Monarchie und Europas integriert haben. Sie haben sich nicht vorgenommen, diese Geschichte für einen gewissen politischen oder verwalterischen Zweck zu verfassen, so wie es Porcius und Şimon getan hatten, aber einige Beschreibungen, hauptsächlich diejenige im Werk von Klein, liefern genügend Beispiele welche die politischen Persönlichkeiten der Rumänen in ihrer fordernden Aktion für die Rechte der Rumänen in Siebenbürgen eingesetzt haben.

ULFRIED BURZ

*De la centralism la regionalism:
Legea imperială privind şcolile elementare (1869).
Exemplul Carintiei (Kärnten)*

Cel târziu după opera „Centralizare și decentralizare în Austria” („Centralisation und Decentralisation in Österreich“) redactată de către Victor von Andrian Werburg și publicată anonim, chestiunile care priveau autonomia țărilor Coroanei și/sau centralismul imperial în Monarhia Dunăreană au căpătat din nou importanță în statul habsburgic. Pe planul politicii interne, aceasta s-a canalizat în cele din urmă într-o dispută dintre aristocrație și clerul înalt, pe de o parte, și burghezia aflată în ascensiune, de cealaltă, cu luarea în considerare a concepțiilor elitelor societății din Ungaria. În această chestiune, domeniul învățământului a avut dintotdeauna o însemnătate centrală. În Cisleithania, Constituția din decembrie (1867) a adus sfârșitul „anilor Concordatului” împreună cu modificări semnificative. Posibilitățile Bisericii Catolice și a autorităților centrale de a interveni pe plan central asupra politicii învățământului au fost limitate, întâi numai *de iure*, prin „legile din mai”, din anul 1868, și prin legea imperială privind școlile elementare, adoptată în anul 1869. Chiar dacă în cotidianul școlar vechile structuri de ordine au mai fost păstrate vreme îndelungată, statul, prin intermediul instituțiilor nou create – consiliile școlare la nivel de țară, district și locale –, a preluat supravegherea școlilor. Instituției celei din urmă i-a revenit o însemnătate deosebită în legătură cu chestiunea limbilor, care a constituit o preocupare centrală a politicii imperiului multinațional aflat în proces de eroziune.

Pe baza unor studii de caz selectate, prin aplicarea metodei comparative, prin folosirea statisticilor și izvoarelor contemporane, sunt schițate particularitățile situației școlare din Carintia din secolele XIX-XX, în jurul tezei despre „răscoala provinciei împotriva metropolei”.

Vom Zentralismus zum Regionalismus: Das Reichsvolksschulgesetz (1869) am Beispiel Kärnten

Spätestens seit der 1850 in anonymer Form veröffentlichten Schrift „Centralisation und Decentralisation in Österreich“ (Victor von Andrian Werburg) wurden Fragen, die auf eine Länderautonomie und/oder einen Reichszentralismus in der Donaumonarchie abzielten, im Habsburgerstaat neu akzentuiert. Innenpolitisch mündete dies letztendlich in einem Ringen zwischen Aristokratie und Hochklerus einerseits und dem aufstrebenden Bürgertum andererseits unter Berücksichtigung von Vorstellungen gesellschaftlicher Eliten Ungarns. Das Bildungswesen nahm dabei seit jeher eine zentrale Bedeutung ein. In Cisleithanien leitete die Dezemberverfassung (1867) das Ende der „Konkordatsjahre“ ein und brachte nachhaltige Veränderungen. Die Mitgestaltungsmöglichkeiten der Katholischen Kirche und der Zentralbehörden auf bildungspolitischer Ebene wurden durch die „Maigesetze“ von 1868 und das 1869 beschlossene Reichsvolksschulgesetz – zunächst de iure – deutlich verringert. Auch wenn im Schulalltag noch lange die ehemaligen Ordnungsstrukturen bestehen blieben, übernahm nun der Staat die Schulaufsicht mit seinen neu geschaffenen Institutionen, dem Landes-, Bezirks- und Ortsschulrat. Letztgenanntem Gremium kam eine herausragende Bedeutung im Zusammenhang mit der Sprachenfrage zu, die die Politik des erodierenden Vielvölkerreiches zentral beschäftigte.

Anhand ausgewählter Fallbeispiele, unter Einbeziehung der Methode des Vergleichs, werden unter Verwendung zeitgenössischer Statistiken und Quellen, Besonderheiten der Kärntner Schulsituation im 19./20. Jahrhundert rund um die These vom „Aufstand der Provinz gegen die Metropole“ skizziert.

NIKOLAUS REISINGER

Partea și întregul – între centru și periferie: construirea căilor ferate „austriece“ de la începuturi până la Primul Război Mondial

În anul 1836, la cererea cancelariei imperiale-regale, responsabilă de construcția căilor ferate, a fost redactat un document ce conținea proiectul de construire a unei rețele de căi ferate care să se întindă pe toată suprafața Imperiului Habsburgic. În acest sens urma să se construiască o „linie principală“ de aproximativ 2.300 km, de la granița rusă (la Brodî/Brody), pe la Viena, până la portul adriatic Trieste. Era vorba de un proiect conceput de Franz Riepl, un specialist recunoscut internațional în construcția de căi ferate, profesor la Institutul Politehnic de la Viena.

Proiectul constituia o continuare a activității lui Franz Joseph Gerstner și a fiului său Anton, pionierii construcției de căi ferate austriece, care au proiectat și construit, între 1825-1836, linia ferată de aproximativ 200 km între České Budějovice, Linz și Gmunden, la acea dată cea mai lungă linie ferată continental-europeană. Proiectul lui Gerstner se baza pe considerente economice, având ca scop conectarea centrelor austriece de exploatare a sării cu linia de transport Dunăre-Moldova, pe la Praga, precum și cu Marea Baltică și Marea Nordului, pe la Ústí nad Labem. În proiectul liniei ferate private realizate de Gerstner nu figura și Viena. În proiectul lui Riepl a fost cuprinsă însă și capitala, acesta fiind totodată primul proiect cu implicarea statului în construcția de căi ferate.

Spre deosebire de proiectul lui Gerstner, cel al lui Riepl a luat în considerare nu doar factori economici, ci a prezentat în cadrul unui catalog avantajele care, din punctul de vedere al statului, decurg din construirea unei astfel de linii ferate care să acopere suprafața întregii țări. Proiectul lui Riepl din 1836 a stat astfel la baza tuturor planurilor ulterioare de construcție a căilor ferate realizate cu ajutorul statului. În anul 1841, pe baza proiectului din 1836, a fost lansat primul program public de construire a căilor ferate. Intenția de bază era construirea liniilor ferate de bază până la granițele imperiului, pentru a fi conectate cu liniile internaționale.

Au fost proiectate patru „căi ferate de stat“ :

1. de la Viena, prin Praga, către Dresda, pentru a face legătura cu linia ferată germană pe ruta Dresda - Leipzig - Magdeburg - Berlin - Stettin/Szczecin și Hamburg, care permitea accesul la Marea Baltică și Marea Nordului (ulterior denumită „linia de nord regalo-imperială publică“),

2. de la Viena către Linz și Salzburg și apoi către München (ulterior denumită „linia de vest regalo-imperială Împărăteasa Elisabeta“),

3. de la Viena pe ruta Viena - Wiener Neustadt - Semmering – prin Stiria și mai departe către Graz și Stiria de jos, cum era numită atunci, acum slovena Štajerska/Slovenia, către Trieste (ulterior denumită „linia de sud regalo-imperială publică“, sau „linia de sud“),

4. precum și continuarea liniei de sud de la Veneția prin Milano către Como/Lacul Como (ulterior „linia de stat regalo-imperială publică lombardo-venețiană“).

Liniile de sud erau proiectate să lege rutele comerciale către India și Indiile de vest pe Marea Adriatică și pe Marea Mediterană, precum și centrele economice ale imperiului cu cele din nord și cu Marea Baltică și Marea Nordului.

Odată cu înființarea „Direcției Generale a Căilor Ferate de Stat“ în anul 1842 și a „Comisiei permanente centrale“ în 1850 – aceasta din urmă a fost instituționalizată în cadrul Consiliului de Război cu scopul asigurării intereselor strategice în construcția de căi ferate –, statul a făcut publică intenția sa politică de a desfășura ulterioarele lucrări de construcție a căilor ferate în regie proprie.

Pornind de la proiectele de construire la căilor ferate în așa-numita perioadă de pionierat, a urmat o etapă de dezvoltare și extindere a rețelei de căi ferate – și odată cu aceasta includerea treptată a regiunilor limitrofe ale imperiului în circuitul transportului – treptat, pe parcursul următoarelor decenii, până la izbucnirea Primului Război Mondial, având ca rezultat realizarea așa numitor „linii din Alpi“ (1901-1909). Astfel, rețeaua de căi ferate din Cisleitania a cunoscut o dezvoltare deosebită.

Der Teil und das Ganze – Zwischen Zentrum und Peripherie: Der „österreichische“ Eisenbahnbau von den Anfängen bis zum Ersten Weltkrieg

Im Jahre 1836 wurde im Auftrag der damals auch für den Eisenbahnbau zuständigen kaiserlich-königlich vereinigten Hofkanzlei ein Elaborat verfasst, in dem die Konzeption zur Errichtung eines die gesamte Habsburgermonarchie erschließenden Eisenbahnnetzes vorgelegt wurde. Dabei sollte auf einer Länge von zirka 2.300 km eine transversal durch den Kaiserstaat ziehende „Stammlinie“ von der russischen Grenze (bei Brody) über die Hauptstadt Wien

bis zum Adria-hafen Triest/Trieste errichtet werden. Es handelte sich dabei um einen Entwurf des damals international anerkannten Eisenbahnfachmannes und am „k. k. Polytechnischen Institut“ in Wien „Waarenkunde“ Lehrenden Franz Riepl.

Mit seinem Entwurf knüpfte Riepl unmittelbar an die Aktivitäten Franz Joseph Gerstners und seines Sohnes Anton an, die als Pioniere des österreichischen Eisenbahnbaus in den Jahren zwischen 1825 - 1836 mit der zirka 200 km langen Eisenbahnverbindung zwischen Budweis/České Budějovice, Linz und Gmunden die damals längste kontinentaleuropäische (Pferde-)Eisenbahn geplant und errichtet hatten. Die Gerstner´sche Konzeption beruhte primär auf ökonomischen Überlegungen und zielte darauf ab, die Zentren der österreichischen Salzproduktion im „Salzkammergut“ über eine Verbindung der Donau mit der Moldau über Prag/Praha und im weiteren mit dem Elbhafen Aussig/Ústí nad Labem an die Ost- und Nordsee anzubinden. War im Rahmen des damals als Privateisenbahn realisierten Projektes die Residenzstadt Wien kein Bestandteil der Planungen, so änderte sich dies in Riepils Elaborat von 1836, in der sich via Auftraggeber erstmals ein staatliches Interesse am Eisenbahnbau widerspiegelte.

Anders als das Gerstner´sche Konzept berücksichtigte Riepl nicht nur ökonomische Faktoren, sondern führte in einem ausführlichen Katalog sämtliche aus staatlicher Sicht bedeutsamen Vorteile einer systematischen Anlage eines gesamtstaatlichen Eisenbahnnetzes an, wodurch das Riepilsche Elaborat von 1836 Grundlage aller weiteren staatlich motivierten Eisenbahnbauprojekte wurde. 1841 wurde basierend auf der Expertise vom 1836 das erste staatliche Eisenbahnbauprogramm der Monarchie proklamiert und auch realisiert. Deren Grundintention lag darin, die Riepl´schen Stammlinien systematisch an die Peripherien des Reiches zu führen, um sie dort international zu vernetzen.

Vier als „Staatsbahnen“ bezeichneten Linien verliefen in weiterer Folge

1. von Wien über Prag/Praha nach Dresden, um durch die Anknüpfung an das deutsche Bahnnetz über die Strecke Dresden - Leipzig - Magdeburg - Berlin - Stettin/Szczecin und Hamburg eine durchgehende Verbindung an die Nord- und weiter an die Ostsee zu schaffen (spätere „k. k. Nördliche Staatsbahn“),

2. von Wien über Linz und Salzburg nach München (spätere „k. k. privilegierte Kaiserin Elisabeth-Westbahn“),

3. von Wien über eine Linie Wien - Wiener Neustadt - Semmering - durch die Steiermark und weiter über Graz und die damalige Untersteiermark/heute slovenska Štajerska/Slowenien nach Triest/Trieste (spätere „k. k. Südliche Staatsbahn“, sogenannte „Südbahn“),

4. sowie als Weiterführung der Südbahn von Venedig/Venezia über Mailand/Milano nach Como am Comer-See/Lago di Como (spätere „k. k. lombardisch-venezianische Staatsbahn“).

Dabei sollten die südlichen Linien den über die Adria und das Mittelmeer verlaufenden ost- und westindischen sowie levantinischen Handel über die Wirtschaftszentren der Monarchie mit den nordischen Handelszentren der Nord- und Ostsee verbinden.

Mit der Gründung der „Generaldirektion der Staatseisenbahnen“ 1842 sowie der „permanenten Central-Befestigungs-Commission“ 1850 - letztere wurde im Rahmen des Hofkriegsrates mit der Aufgabe der Wahrung der strategischen Interessen bei allen öffentlichen Eisenbahnbauten institutionalisiert, verwies der Staat in den kommenden Jahren unmissverständlich auf seinen politischen Anspruch, den künftigen Eisenbahnbau in Eigenregie durchzuführen.

Basierend auf den Eisenbahnplanungen der sogenannten Eisenbahnfrühzeit erfolgte die weitere Verdichtung des Eisenbahnnetzes - und damit die zunehmende Einbindung der

Peripherien in den Verkehrsraum der Monarchie – allmählich in den folgenden Jahrzehnten bis zum Ersten Weltkrieg und fand seinen konzeptionellen Abschluss in der Errichtung der sogenannten „Alpenbahnen“ (1901-1909), womit das Eisenbahnnetz der Cisleithanischen Reichshälfte Österreich-Ungarns seine größte Ausdehnung erfuhr.

JOSEF WOLF

*Reprezentări, imagini și experiențe spațiale.
Cartografierea Graniței Militare Bănățene*

Granița Militară Bănățeană reprezintă un construct spațial rezultat în anii 1764-1768 în urma extinderii Graniței Militare Austriece înspre periferia sud-estică a imperiului. O premisă a constituirii teritoriului sub administrație specială subordonat Consiliului Aulic de Război a fost separarea în anii 1751-1753 a teritoriului aflat sub administrație militară de cel aflat sub administrație civilă în cadrul reformelor timpurii întreprinse de Curtea de la Viena în Banatul Timișoarei.

Cartarea spațiului separat a fost o condiție fundamentală atât pentru formarea noului teritoriu cu administrație specială, cât și pentru colonizarea acestuia – deteritorializarea este și aici însoțită de cunoașterea spațiului. Practica valorificării și reprezentării cartografice a teritoriului desprins de Provinciale inițiază însă cu mult înainte de constituirea Graniței Militare Bănățene, anume de la începutul secolului al XVIII-lea. Explorarea dirijată de instituțiile centrale ale ținuturilor nou achiziționate prin păcile de la Karlowitz (1699) și Passarowitz (1718) evidențiază legătura nemijlocită între gândirea politică în categorii ale spațiului imperial, înstăpânire și extindere teritorială, precum și inițierea cartografică a acestor procese în scopuri de legitimare.

Hărțile Graniței Militare Bănățene au fost produse în contexte spațiale și temporale specifice. Referatul schițează fazele cartării Graniței Militare Bănățene și oferă o tipologie a hărților și seriilor de hărți, referindu-se la contextul de apariție a hărții respectiv al topografierii, la realizarea grafică sau tipografică și la funcția aplicativă a hărții. Pentru administrația militară hărțile aveau nu numai un caracter orientativ-operativ, ci și unul de simulare și planificare. Cartarea a fost strâns legată de nomenclatura geografică. Temele analitice centrale ale referatului sunt următoarele: care sunt elementele constitutive ale spațiului regional și subregional reprezentat cartografic? Cum influențează conținuturile cartografice percepția și internalizarea structurilor spațiale? Care este rolul denumirilor topografice în contexte comunicative?

Pentru indivizii participanți la cartare, spațiul explorat a devenit un spațiu al experienței, însușindu-și caracteristicile nu doar din percepția terenului, ci și din experiența de contact cu populația Graniței și din experiența războiului.

Raumvorstellungen, Raumbilder, Raumerleben. Die Kartierung der Banater Militärgrenze

Die Banater Militärgrenze ist ein Raumkonstrukt, das im Gefolge der südöstlichen Ausweitung der Österreichischen Militärgrenze 1764/68 entstanden ist. Eine Voraussetzung für die Konstituierung des dem Hofkriegsrat untergeordneten Sonderverwaltungsgebiet war die 1751/53 erfolgte räumliche Trennung des Militär- und Zivilgebiets im Zuge der frühtheresianischen Verwaltungsreformen.

Die Kartierung des ausgegliederten Gebiets war eine grundlegende Voraussetzung für die Bildung des militärischen Sonderverwaltungsgebiets, wie auch für seine Kolonisierung – Raumteilung geht auch hier mit Raumwissen einher. Die Praxis der kartographischen Auswertung und Darstellung des vom Provinciale ausgegliederten Gebiets setzt jedoch nicht erst mit der Entstehung der Banater Militärgrenze an, sondern reicht bis zum Anfang des 18. Jahrhunderts zurück. Im Rahmen der zentral gesteuerten Erkundung der in den Friedensschlüssen von Karlowitz (1699) und Passarowitz (1718) neu erworbenen Gebiete wird der unmittelbare Zusammenhang zwischen dem imperialen Denken in der Kategorie des Großraums, der Landnahme und der Erweiterung territorialer Grenzen sowie deren kartographischen Initiierung deutlich.

Die Karten der Banater Militärgrenze weisen eine klare Raum- und Zeitbindung auf. Das Referat skizziert die Phasen der Kartierung der Banater Militärgrenze und bietet eine Typologie der erarbeiteten Karten und Kartenwerke. Dabei wird auf den Kontext wie auch auf Anfertigung der Karten bzw. die Vermessung, die zeichnerische oder Druckgestaltung und die Anwendungsfunktion der Karten eingegangen. Für die militärische Verwaltung hatten Karten nicht nur einen orientativ-operativen, sondern auch einen simulativen und planerischen Charakter. Kartierung ist auch eng mit Benennung – Ortsbezeichnung – verbunden. Folgende Fragen im Vordergrund der Betrachtung: Welche Elemente konstituieren den kartographisch dargestellten regionalen und subregionalen Raum? Wie wirken sich Karteninhalte auf die Wahrnehmung und Verinnerlichung von Raumstrukturen aus? Was ist die Rolle von Kartennamen im Kontext von Kommunikation?

Für die an der Kartierung beteiligten Individuen wurde der erschlossene Raum zu einem Erfahrungsraum, der seine Merkmalsprägung nicht nur von der Wahrnehmung der Geländebeschaffenheit, sondern auch von der Kontakt- und Kriegserfahrung erhalten hat.

ELMAR SCHÜBL

Ascensiunea provinciei pe baza exemplului dezvoltării școlilor superioare și a universităților în secolul al XIX-lea

În cadrul acestei prezentări se va arăta că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea tocmai școlile superioare și universitățile din provincie au adus un aport important la dezvoltarea învățământului universitar austriac, și că prin aceasta au fost accentuate totodată semnificativ și tendințele de naționalizare în țările Coroanei. Prezentarea se limitează la evoluțiile din jumătatea cisleitană a Imperiului. În centru se află formarea, din punctul de vedere al construcțiilor, a școlilor superioare și a universităților. Dincolo de aceasta, vor fi temati-

zate și cariere exemplare. Mulți oameni de știință care s-au format la universitatea din Viena au ocupat catedre la școli superioare și universități în țările Coroanei, și nu puțini dintre aceștia s-au întors ulterior în capitala Imperiului.

Atunci când în anul 1848 și în cei următori sistemul universitar austriac a fost reformat în mod fundamental, mai ales pentru a putea realiza la nivelul cercetării și predării racordarea la universitățile din Prusia, considerate etalon, universitatea din Viena, fondată în anul 1365, s-a aflat în centrul strădaniilor administrației învățământului din Austria. Acest lucru a devenit evident și în practica ocupării catedrelor: din toate țările Monarhiei au fost chemați la Viena oameni de știință, care însă au trebuit să renunțe pentru multă vreme la condiții avantajoase de muncă în clădiri ale institutelor, dotate corespunzător. Peste nu multă vreme, la Viena circula zicala acidă: „înainte de anul 1848 Viena a avut o clădire pentru universitate, însă nu și o universitate; după aceasta a avut o universitate, însă nu și o clădire pentru aceasta”. Clădirea principală de pe Ring, acest „palat al științelor”, urma să fie inaugurată doar în anul 1884.

Construirea universității și-a luat avântul în anii 1870. O ofensivă de construcții, inițiată la începutul secolului al XX-lea, s-a sfârșit doar odată cu izbucnirea Primului Război Mondial. De aceste măsuri care vizau construcțiile și doreau să satisfacă cât mai bine pretențiile științifice dominante din acea vreme au profitat toate școlile superioare și universitățile Imperiului, și prin aceasta și țările care aveau orașe universitare. În realizarea și dotarea lor, aceste clădiri universitare relevau scopurile orgolioase ale unei Mari Puteri europene care își afirma clar apartenența la catolicism. Ca atare, se străduia să sprijine în aceeași măsură școlile superioare și universitățile cu limba de predare germană și pe cele cu alte limbi.

Cu toate că reformele din anul 1848 și din cei următori au avut un mare succes din punct de vedere științific, ele au eșuat să atingă „înaltul scop” al administrației învățământului austriac. Ministrul Leo Thun-Hohenstein a dorit să creeze universități catolice care să se opună tendințelor de naționalizare din Monarhia Habsburgică. În cercurile burgheze, atât de importante pentru dezvoltarea științelor, gândirea în termeni naționali era deja mult prea de puternic conturată. Și în țările Coroanei universitățile au devenit repede centre ale conștiinței naționale, care susțineau astfel ascensiunea provinciilor.

Der Aufstieg der Provinz am Beispiel der Entwicklung der Hochschulen und Universitäten im 19. Jahrhundert

In diesem Vortrag soll gezeigt werden, dass in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts gerade Hochschulen und Universitäten in der Provinz zum Aufstieg des österreichischen Universitätswesens einen wichtigen Beitrag leisteten und damit zugleich Nationalisierungstendenzen in den Kronländern deutlich gestärkt wurden. Der Vortrag beschränkt sich auf Entwicklungen in der cisleithanischen Reichshälfte. Im Mittelpunkt steht die bauliche Ausgestaltung der Hochschulen und Universitäten. Darüber hinaus werden aber auch exemplarisch Karriereläufe thematisiert. Viele Wissenschaftler, die an der Universität Wien ausgebildet worden waren, wurden an Hochschulen und Universitäten in den Kronländern berufen, von welchen nicht wenige später wieder zurück in die Reichshaupt- und Residenzstadt wechselten.

Als in den Jahren 1848ff. das österreichische Universitätssystem grundlegend reformiert wurde, um in der wissenschaftlichen Forschung und Lehre den Anschluss an die damals

Maßstäbe setzenden Universitäten vor allem Preußens zu gewinnen, stand die 1365 gegründete Universität Wien im Zentrum der Bemühungen der österreichischen Unterrichtsverwaltung. Dies zeigte sich auch in der Berufungspraxis: Aus allen Ländern der Monarchie wurden Wissenschaftler nach Wien berufen, die aber lange auf günstige Arbeitsmöglichkeiten in entsprechend ausgestatteten Institutsgebäuden verzichten mussten. In Wien kursierte bald der bissige Spruch: „Vor dem Jahre 1848 hatte Wien ein Universitätsgebäude, aber keine Universität; nach demselben hatte es eine Universität, aber kein Universitätsgebäude.“ Das Hauptgebäude am Ring, dieser „Palast der Wissenschaften“, sollte erst 1884 eröffnet werden.

Der Universitätsbau kam in den 1870er Jahren in Schwung. Eine im frühen 20. Jahrhundert initiierte Bauoffensive endete erst nach Ausbruch des Ersten Weltkrieges. Von diesen Baumaßnahmen, die darauf abzielten, den zur jeweiligen Zeit herrschenden wissenschaftlichen Ansprüchen bestmöglich zu entsprechen, profitierten alle Hochschulen und Universitäten des Reiches, und damit auch die Länder mit Universitätsstädten. In ihrer Bauausführung und Ausstattung präsentierten diese Universitätsgebäude die ehrgeizige Zielsetzung einer europäischen Großmacht, die sich klar zum Katholizismus bekannte. Als solche war sie bestrebt, deutschsprachige und nicht-deutschsprachige Hochschulen und Universitäten gleichermaßen zu fördern.

Obleich die Reformen von 1848ff. in wissenschaftlicher Hinsicht sehr erfolgreich waren, verfehlten sie den eigentlichen „hohen Zweck“ der österreichischen Unterrichtsverwaltung. Minister Leo Thun-Hohenstein wollte nämlich katholische Universitäten schaffen, die den Nationalisierungstendenzen im Habsburgerreich entgegenwirken sollten. In den für die Entwicklung der Wissenschaften so wichtigen bürgerlichen Kreisen war damals das Denken in nationalen Kategorien aber bereits viel zu stark ausgeprägt. Auch in den Kronländern wurden Universitäten rasch zu Orten des Nationalbewusstseins, die so den Aufstieg der Provinzen förderten.

MARGRET FRIEDRICH

Concentrarea puterii departe de centru – Probleme în implementarea de noi idei și rapoarte de putere pe baza exemplului Tirolului

Prezenta prelegere are ca punct de plecare subtitlul temei conferinței, referindu-se în special la modul în care s-a desfășurat „procesul de egalizare“ din Tirol, cu caracteristicile sale topografice specifice și situația sa istorică specială (postulată). După o scurtă schițare a structurilor administrative tereziane și josephinice, sunt analizate, în sensul unei istorii culturale a administrației, acțiunile și reacțiunile oamenilor în cadrul acestei noi structuri de putere:

- „slujitorul statului“ la nivelul guberniului și regiunii, raza de acțiune, respectiv prezența puterii de „constrângere“ și a „prestigiului“;
- „administrații“ la nivel mediu, regiunile și unitățile administrative inferioare, orașele și judecătorii;
- stările, ca reprezentare oficială a landului, în *Landtag*-ul de la 1790.

Protocoloalele vizitelor căpitanul regiunii Unterinnthal în anul 1872 relevă procedurile corecte din cadrul acestei autorității medii – întrebările sunt, în cea mai mare parte, standardizate și oglindesc domeniile de activitate ale unui căpitan, așa cum au fost ele formulate în 1754. Din răspunsurile notate de autorul protocolului se poate deduce faptul că s-

a refuzat oferirea de răspunsuri la unele întrebări, îndeosebi privind religiozitatea, educația, dar și comportamentul economic, în condițiile în care nu se constata o schimbare a mentalității, necesară punerii în practică a reformei.

Raportul solicitat de guvernator despre situația în regiunea Oberinntal în anul 1795 a fost redactat de un cunoscător foarte bun al regiunii respective, acesta prezentând deschis raporturile informale de putere în cadrul diferitelor comunități și judecătorii, în fața căroa reprezentanții autorităților centrale erau în mod evident dezarmați.

În cadrul *Landtag*-ului tirolez din 1790, forțele influente s-au pronunțat hotărât împotriva tendințelor de anexare și integrare, precum și a concentrării puterii și a centralizării. Pentru ei, Leopold era domnitorul landului tirolez, landul era Tirol, iar patria se întindea în granițele sale.

În Tirol nu s-ar fi vorbit deci despre o ridicare la rang de provincie, ci de o degradare.

Herrschaftsverdichtung fernab vom Zentrum – Probleme der Implementierung neuer Vorstellungen und Machtrelationen am Beispiel Tirols

Der Vortrag bezieht sich auf den Untertitel des Tagungsthemas, speziell darauf, wie der „Angleichungsprozess“ in Tirol mit seiner besonderen topographischen und seiner (postulierten) ganz eigenen historischen Situation verlief. Nach einer kurzen Skizzierung der thesesianischen bzw. josephinischen Verwaltungsstrukturen werden im Sinne einer Kulturgeschichte der Verwaltung die Aktionen und Reaktionen der Menschen in dieser neuen Herrschaftsstruktur untersucht:

- der „Staatsdiener“ auf Guberniums- und Kreisebene, die Reichweite bzw. das Vorhandensein ihrer „Zwangs“- und „Ansehensmacht“;
- der „Verwalteten“ auf mittlerer Ebene, den Kreisen, und den untersten Verwaltungseinheiten, den Städten und Gerichten;
- der Stände als offizieller Vertretung des Landes auf dem Offenen Landtag von 1790.

Die Protokolle der Visitation des Kreises Unterinntal durch den Kreishauptmann 1782 zeigen das korrekte Vorgehen dieser Mittelbehörde – die Fragen sind weitestgehend standardisiert und spiegeln die 1754 formulierten Aufgabengebiete eines Tiroler Kreishauptmannes wider. Aus den vom Protokollführer festgehaltenen Antworten lässt sich erkennen, dass das Eingehen auf einige Fragen verweigert wird, und gerade im Bereich von Religiosität, Bildung, aber auch Wirtschaftsverhalten der für eine Umsetzung der Reformen erforderliche mentale Wandel nicht stattgefunden hat.

Der vom Gouverneur angeforderte Bericht über die Situation im Kreis Oberinntal aus dem Jahr 1795 ist von einem Kenner dieser Region sehr detailliert abgefasst und legt die informellen Machtverhältnisse in den diversen Gemeinden und Gerichten offen, gegen welche die Vertreter der Zentralgewalt offensichtlich machtlos waren.

Völlig gegen An- und Eingliederungsbestrebungen und alle Maßnahmen von Herrschaftsverdichtung und Zentralisierung sprachen sich die tonangebenden Kräfte auf dem Tiroler Landtag 1790 aus. Für sie war Leopold der Tiroler Landesfürst, das Land war Tirol, auch das Vaterland endete an dessen Grenzen.

In Tirol hätte man wohl nicht von einem Aufstieg zur Provinz sondern von einem Abstieg zur Provinz gesprochen.